

Dr. JOSIP MATASOVIĆ: KNEZ LENARD, KAPTOLOMA ZAGREBEČKOGA KRAMAR

Milpoher nije bio na hrvatskom teritoriju priznavan kao plemić (nije bio in membrum hujus regni receptus), i ako je s prvim ljudima kraljevstva društveno općio u nekoliko na ravnoj nozi pa naposljetku, u posljednjem deceniju, postao i pomoćnik »pagadura« kraljevine. Ali je M. bio iz kranjske plemićke porodice i to je razlog zašto je društveno bio dosta visoko taksiran, i ako je kod Hrvata morala biti vrlo kuriozna pojava da se jedan nobilis bavi kramarskim trgovanjem³⁴. Pa jer je prvo vrijeme još proveo u Zagrebu kao namještenik, pomoćnik, kalfa Blaža Snedeca uporeko je razumljivo kako u titulaturi prosječno ipak ostade na ljestvici »knez« što je među tadašnjim slobodnim ljudima važno kao jedan niži stepen gospodstva, ali baš taj termin zapravo naznačuje u stvari grofovsko dostojanstvo. Zato se M. najčešće zove naprosto samo knez Lenard, kaptoloma zagrebečkoga kramar, ili opet herr Lenard, herr kramar. Tako onda naprotiv njemački pisani dopisi koncediraju, u drugu ruku, i gospodsku titulu Edl gestreng (Woledler) undt Vnsern Her(n) Hans Lenhardt Mülbacher... (derzeit) in der Hauptstadt Agram. Dakako, iza izbora za (vice) »pagadura« neki frater će ga već nasloviti kao da je pravi »Pagadur (blagajnik!) Horvaczkoga Orszaga« (6. IV. 1692.) a 19. lipnja 1693. biće naslovljen kao Generosus D(omi)n(us) Leonardus Sznedecz (sic!) Regni Slavoniae Dicae Co-Exactor. Mnogi kupci u stvari naime, nijesu M. znali ni prezimena; za njih je on bio samo (knez) Lenard, kramar, štacunar na Kaptolomu zagrebečkomu stojeći, pa zato mu i često među na adresu iza imena oznaku N. (t. j. nomen nescio). A po prijašnjem M. principalu i prvotnom vlasniku trgovačke tvrtke pridavali su mu u neznanju i prezime Sznedecz (Snedicz³⁵). Još 24. III. 1683. n. pr. M. je na adresi bey Herrn Blasio Snediz Laden-Diener, što naznačuje, vrlo vjerovatno, još tadašnju nesamostalnost.

Međutim, i u to novovjeko vrijeme bilo je nastojanja i reakcije, da se klasna uzvišenost plemstva što bolje sačuva »ghda (kada) mnoghi krajachi j purgari, j ine fele priposti liudie imaiu czimerni liiszt od kralia daan, potomsze zato meg plemenite liudi ne rachunaiu« isticao je

³⁴ Michel Penisch iz tabora pred Beogradom 10. VIII. 1693. adresira mu kao Woll Edel gebohrenem und gestrengen H. H. Hanß Leonhard Mülbacher von Müllenthal, Vornehmer Kauffer und Wechselherr.

³⁵ Etimologija ovog prezimena u slovenskom naznačuje izjelicu, požderuha! O familijama Milpacher i Schneditz isp. Ludwig Schiwiz von Schivizhoffen, Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain. Görz, 1905.

još 1574. Pergošićev prevod Verböczijeva Tripartituma³⁶. A Habelić (1674., Pervi otcza nassega Adama greh, p. 248.) nadovezuje m. o. u istom smislu: »... Ako muž i kuliko obogati, darovčenicu (od »darovec«, suknaena prosta halja) zahiti, vu plemenito se sukno opravi, ob tom hodi da a r m a l e š od kralja dobi, plemenit človek postane. Kuliko je teh takoveh v našem orsaĝu plemenitašicev, kteri kajgoder imaju, vse mora plemenito biti: plemenita hiža, plemenit vinograd, plemenito polje, plemenit plot, plemenit grm, plemenit vol kem vozi, plemenita kola ako i potrena, na lkeh gnoj vozi, plemenit pas, ki mu pri hiži straži etc. ... Ako k r a m a r a, ki je v početku svoje kramarije iglice, kopče, salaksije, šila, piščali etc. prodaval, sreča dostigne, bogatoga včini, ne ž e l e l i d a g a z a g o s p o n a d r Ź e i z o v u ž e n u g o s p u, sine gospodičiče, kčeri gospodične? ako li ga gdo na manje preštima, napuhne se i nos obesi kot puran ...« Pa još sedamdesetak godina poslije čuje se u Hrvatskoj isto rezonovanje: »Knez szada vszaki goszpodichich imenujesze, Dominus(ni) a u sztaro negdassnye vreme szamo Groffi pizsaliszusze, ij zvali Knezi. Otud ij Knezia Horvatszki imenujesze Groffia, Comitatus, ar Knez zvaszesze Comes«. ³⁷ M. savremenik i pisac arhidjakon Šimunić izričito razlikuje poštovanje gospodinsko i purgarsko na koje je eto i kranjski plemić Mülbacher spao u Hrvatskoj u izvjesnom postotku samo poradi svoga trgovačkoga zanimanja uz koje je prionuo kao moderan Evropejac u razdoblju merkantilizma bez obzira na svoju plavičastu krv (manjeg) plemića i pravo da rado pisma pečati crvenim voskom.

Za samog se Mülbachera (Milpahera) može ustanoviti da je rodom iz Ljubljane, da je doista iz plemenitaške obitelji, koja živi i u XVIII. stoljeću (brojne članove napominju matrikule ljubljanskih crkava). On je vjerovatno polovicom šezdesetih godina radio kao trgovački pomoćnik u Veneciji, kako se to razabira iz pisma kapucina P. Fortunatusa Landsperga (maja 1667.) i koji ga očinski svjetuje da se vrati u Ljubljanu kada dovoljno nauči talijanski, a apostrofira ga »Mein allerliebster geistlicher Sohn Herr Leonhardt«. Iz sačuvane korespondencije vidi se, da je imao brata Josepha (u Luttenbergu) i koji mu se više puta obraćao tokom godina u Zagreb. A preporučivala mu se i šurjakinja Anna, koja je imala tri sina i tri kćeri (moljakala ga m. o. za neke crvene čarape za Uskrs i da bi Herr Brueder školovao njenog najstarijeg sina, jer bi rado studirao). Čini se da je M. bio

³⁶ Ed. Kadlec u Srpskoj Kraljvskoj Akademiji, u Beogradu 1909., Зборник за историју ... I. од. Споменици на српском језику, књ. V. p. 15.

³⁷ Isp. Belosztenez, Gazophylacium ... Zagrabiae 1740. p. 171. — I u dubrovačkoj drami i među pučanima razabira se također apostrof »kneĝo« od milošte i uzurpiranog uzvisivanja. I kod Habelića u peharskom dvoboju duhovnik zove plemenitaša »kneĝo« (»Pervi otcza nassega Adama greh«, Nemški Gradec 1674., p. 879.—886. isp. Jagić, Ein Prediger aus dem Ende des XVII. Jahrhunderts in Agram. »Archiv für slavische Philologie« XXVI. Berlin 1904. p. 592.). »Knez« je dakle bio današnja »bolja osoba«, bolji slobodnjak, manje važni »armalista«, bolji majstor, bogatiji trgovac, svako ko je s gospodom mogao dolaziti u bliži doticaj, zapravo purgar koji sebe smatra ravnim plemiću. Klaić (Povjest Hrvata« VI. str. 32.) pripominje: Pod konac XVI. stoljeća smatraju se varošani (cives) ili purgari kao četvrti stalež uz duhovni, velikaški i plemićki stalež. Mnogo puta zovu se ti varošani »plemeniti purgari«, želeći time označiti, da su ravni plemićima, premda su se pravi plemići, stanujući u varošima, vazda dijelili od ostalih purgara, koji nijesu bili plemići. Napokon je preotelo maha, te su se purgari stali nazivati i »knezovima«. Samo tako može se razumjet Juraj Križanić, kad piše oko god. 1663. ovako: »Hrvati svakom šoštaru govore knez Ivan, knez Pavel, knez Miloš, oponašajući Uĝre, koji svakome kažu Uram, naime gospodine ...«

#

Nos Capitulum Curie Zagrabienis Recognoscimus. Quod
 Gregorius Leonardus Milpocher, Mercator Areae Nostrae
 Capitularis Ordinarius (super) ab Officina Nostra pro
 Anno Mill. fimo Sexcent. fimo Octuag. fimo Sexto, ac
 Terminis Festi. S. Martini Episcopi, & Conflavii, in floribus
 hungaricibus, triginta duobus, Nobis proposuerit. Super
 quibus Dem. quibus. Actus die 14. Febr. Anno Domini
 Mill. fimo Sexcent. fimo Octuag. fimo Septimo.
 Di. Voluntati. S. D. V. Capit.
 Stephanus Dordich, Arch.
 & Damius Ruben, & C. & C.



Faksimile kaptolske namire Leonardu Milpocheru u Zagrebu za najamninu g. 1687.
 (20.5 × 17 cm.)

neoženjen, ali svakako ženu, ni djece nije imao u vrijeme smrti, budući da je umro kao samac. Njegovi nasljednici, zapravo likvidatori ostavštine početkom XVIII. stoljeća valjda su mu bili nećaci.

Kaptol, s kojim je M. bio u poslovnim vezama, zove ga u svojim kvietancijama Egregius³⁸ Leonardus Milpocher.³⁹ Mercator Noster in Area Nostra Capitulari, pa Circumspectus & Egregius, Strenuus, Agilis, ali nikako Dominus, kako je zvao Blaža Snedeca, prijašnjeg M. principala. No seoski plebanuši, kao i različni dvorski »diaki«, bili su često i devotni u svom pismenom apostrofiranju M. »Ponizan szlugaszem Goszpona Leonarda y veljko uffanoga mogha Priatela«; »Ponizno proszim vmti kako mogha veliko uffanoga Priatela y dobrochinitela, dami dosztojate na uffanom datti . . .« itd., itd. Oficijali t. j. gospoštijski činovnici apostrofirali su, dakle, M. sa »szlugaszam Goszpona Kramara« a kupac bi ujedno bio »V M na szlusbu gotov ij rad szlusiti«. Tako je već diktovao dobrahno uvriježeni tadašnji bon-ton.⁴⁰ Gosz(pon) Otecz (t. j. jednaki respekt potonjemu

³⁸ Nobilibus Titulus Egregii est proprius, et peculiaris. (Kassics) Laurea virtutis seu Tractatus de praerogativis nobilium inclyti regni Hungariae, Pestini 1826. p., 86.

³⁹ Ime mu prekreću i u Vilpocher, Wilpocher, osobito Talijani, a domaći ga zovu i Milbohar, gdjekad i Snedec.

⁴⁰ No ta »uljudnost« graničila je već negdje na poniznost (servilnost) na koju se bio okomio i isusovac Habelić (v. Jagić, Ein Prediger aus dem Ende des XVII. Jahrh. in Agram. Archiv 26, B. 1904. s. 528) 1670. — z nečistemi (su) nečisti, z kurveši kurveši, s pijanci pijanci, z razbojniki r., ar svoju volju i življenje obračaju na vsaku priliku, kot veterница na krovu obrača se kam goder veter puhne. Tak su nestalni

»fater« ili japica), u njemačkim listovima Herr Patron, Edl und Vester, Edl gestrenger, nazivi su koji izazivaju i ponositije držanje samog trgovca i dižu samosvijest o njegovoj društvenoj vrijednosti.⁴¹ Kramaru su dakle pisane narudžbe tonom pretjerane učtivosti. Tako se iz Mokrica 1695. dvorski diak Ztepanich Juraj gotovo prenemaže, kao da bi robu dobivao na poklon te veli: »...zatem pak, akosze szmem k U M pouffati, proszim, dabimi dosztoiali Tinte prezkerbeti. Drago proszim U M dami nezamerite, daszem sze tak pouffal U M moleszterati, budemsze pako ja terszil U M zahualen, ij zaszlusen bitti. Nadalie moi zuuezanu szlusbu U M preporuchaiuchi osztaiem...«

Tu prijaznost gospode u saobraćaju s M. valja tumačiti i tim, što su trgovci galanterijskom robom i manufakturom bili u starije doba prerijetki, a i zbog toga, što je oko trgovaca, dobavljača ne običnih potreba, lebdila još uvijek aureola sredovječnog čarobnog putnika (torbara).⁴² No s druge strane prema crkvenim tradicijama baš u protureformacijsko vrijeme samo trgovanje ne mogaše biti s propovjedničke strane isticano kao uzorno zvanje⁴³. Pa i sam je Ritter-Vitezović notirao u svojim kalendarima u tom duhu a u stihu složene opservacije, koja se okomljuje na brzo sticanje blaga, kako je to smatrao da trgovci čine:

Vekša skrb je sad človeku
 Za bogatstvo neg za diku.
 Ki krivicum blago zpravi,
 Te ga vnuku ne ostavi.
 Vsi bogati bit ne mogu,
 Ubog i bogat hvali Boga.
 Je bogatcem teško vmreti,
 Još teže je vu raj prejtí.

Trgovanje je naravno bilo normirano tadašnjom ekonomskom strukturom sa ne mnogo zamaha, u stvari »vicinalno«. Izvjesni artikli još nijesu postali trgovački predmet, jer je ovo doba još na razmeđu i između sredovječnog naturalno-ekonomskog i novog kapitalističkog sistema. A nekojima je opet tržio sam producent obrtnik. I kapitala je još malo u tadašnjim ostancima Hrvatske, i što ga ima u fluktuaciji njime rukovode i koriste se stranci. Još je, dakle, dosta više manje ograničeno polje trgovanja. Prastara inercija obavlja duh i starijeg a i novijeg plemstva, jednako domaće gore lista, koji se zazelenio na starom panju kraljevine. »Od Boga dano obilje«, bogatstvo se u masi priželjkuje, plod imanja, a ne prometa, to je ideal kmetovskih vlasnika pa su još na razmeđu shvatanja devize ovoga distiha modernijeg čovjeka kao što je bio Paul Ritter-Vitezović:

dvoransko ono smetje, prilizavci, ki kajgoder gospodin pohvali pohvale, kaj kudi kude. Ako gospodin reče: konj je osel, osel je oroslan, oroslan je muha, muha je pi-stranga etc., prilizavec na toplom taki potvrdi: tak je gospodine, V. G. pravo govorite. To su vrtirepi .

⁴¹ O tom ponositom, staloženom držanju tadašnjeg trgovca, kojemu se nikada ne žuri, osobito na periferiji velikih centara isp. W. Sombart, Der moderne Kapitalismus II, 1. München u. Leipzig 1922. 5. A. p. 62 etc.

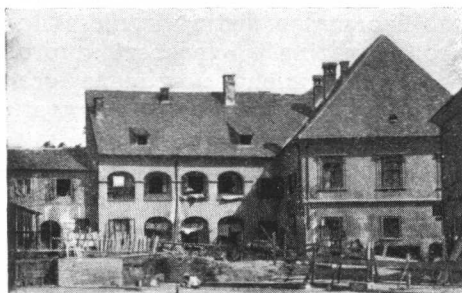
⁴² Sredovječni inkvisitori obijedivali su n. pr. bosanske patarene da pod izlikom torbara nude svoju hereziju, govoreći o alemima koje imaju spremne za kupce.

⁴³ Poydi Tersecz (tržec, t. j. trgovac!), zpraulay po krivih dobichkih blago kay bolye mores, ali znay, da chim bolye zpravlyas, tem bolye na konecz grehov tvoyh doides. (Šimunić, Prodeke nedeljne... Zagreb 1697. str. 15.)

Napomena: »cz« čitaj »c«, »ch« kao »ć«, »cs« kao »č«, »sz« kao »s«, »s« kao »š« (a na kraju riječi i kao »s«), »u« i kao »v«; V. (U). M. Vaša milosti; »ua mi« čitaj Vaša milost; »k« i kao knez.

Ki se trudi on dobiva,
I ki ima on živa.

Kao Commis-voyageur, putnik trgovac, koji će trgovati ne samo u svom štacunu (bolti) nego i lično na većim stovarištima i na većim sajmovima probirati robu pa s vremena na vrijeme obilaziti svoje mušterije (konte) na njihovim imanjima, takav se ukazuje i kramar pl. Milpoher. On se već podešavao prema stanju i nastrojenju plemstva, koje je tako reći instinktivno zaziralo od popravljanja izvjesnih mostova i cesta (pontes & strata viarum), da bi ipak neke gospoštijske krčme i malte bolje prosperirale. Zato u naletu »novog doba« nije bilo racionalnosti, što su tradiciju podržavali ovakvi interesi. Nikom od domaćih i ne pada na um da se bavi poslom talijanskih, kranjskih i štajerskih trgovaca. Dijelom će biti spomenuta inercija soja, a dijelom očito već u krv upijeno načelo Chrysostomosa povrh Matejeva evanđelja: homo mercator uix aut nunquam potest Deo placere. Napokon, i ako prodiru nove potrebe, još ih »imajne« prilično savladava. Kramar će posredovati samo za »materiju« i pribor, ali ne će prodavati konfekciju, jer će odjeću skrojiti i šiti domaći sabol

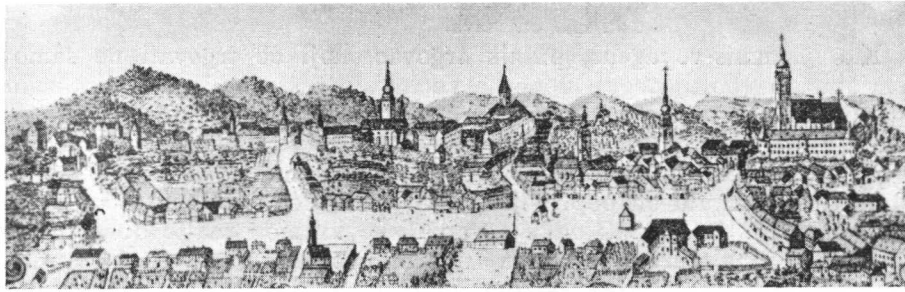


*Dvorišna strana kuće Kaptol br. 3
(snimka sa krova današnje gradske tržnice
u Zagrebu).*

(krojač). Živež daje u osnovi samo imanje, kramar će dobavljati samo začine (kolonijal). Mesna hrana je pri ruci u dvorištu, u staji; brašno se melje kod kuće ili na gospoštijskomu mlinu (kramar će posredovati samo za mlinsko kamenje). Pa onda i cehovski majstori čine svoje. Doma se prede i tke. Stonjaci i ubrusi kod kuće su rađeni iz domaćega gdjekad i »čisto tenkoča« platna, kao i posteljina i obično rublje. Nema dakle potrebe kupovanja. Pa još polovinom narednog, XVIII. stoljeća, a i mnogo poslije, biće po dvorovima kolovratâ i jahlice vretenâ za konoplînu⁴⁴. Što više, i obično pokućstvo radio je domaći gospoštijski čovjek, redovno gotovo kmet, ne uvijek »tišljar« (stolar), jer inventari nebrojeno puta napominju krevete, ormare, stolice i škrinje (sanduke) kao izričito »múško delo« (ergo seljački rukotvorački rad) pa će kramar doći u priliku da nabavlja samo finiju i rjeđu robu, šrajbtîš n. pr. i neki tabernakul⁴⁵.

⁴⁴ Matasović, Die Briefe des Grafen Sermage... Zagreb 1923. str. 317, 318. V. Jagiću se, doduše, čini da Juraj Križanić (1618.—1683.) u svoje doba uz vreteno još nije vidjao u domovini kolovrata, pošto taj stroj zove njemačkim (Isp. V. Jagić, Život i rad Jurja Križanića. Zagreb 1917. str. 417.), no meni se čini, da to ne mora biti razlog, jer je kolovrat mogao biti upravo njemački import pa zadržati i njemački naziv.

⁴⁵ Tipove pokućstva ove i kasnije epohe isp. u članku: Dr. Josip Matasović, Zagrebački kućni namještaj polovinom XVIII. stoljeća. »Narodna Starina« IV. Zagreb 1925. str. 46. i d.



Slika Zagreba sa stare cehovske diplome iz XVIII. stoljeća.

U samom Zagrebu upravo u doba velike njemačke najezde nije bilo nacionalno društvenog klasiranja onako strogo, kako ga je bilo još n. pr. u XV. stoljeću, kad je postojala »confraternitas Sclavorum« (Slovina) za razliku od Teutonaca i Latinaca, i ako je u trima nošnjama bilo vidne razlike. Turska pogibao i protureformacijsko niveliranje mnogo su uklonili, ali će dakako i poslije ostati izvjesno nacionalno distingviranje. »Slovensko« ime nestajeće ispred »horvackoga«, vezivaće »vernoszt szuprot ceszaru«, a ostajajeće još mnogi mađjarski termini, imena, prezimena, predikati i lokaliteti, dok će sam jezik savezničke braće ipak iščezavati. Plemstvo je započelo usvajati nijemštinu i njenim kanalom po koji francuski izraz. No pored učestalih zločinačkih ispada (praedones, vagabundi) od kojih strahuju povlašteni i nepovlašteni tenor se javnoga života manifestovao u saborskoj sve to češćoj »quaerulosa lamentatio« i izgrizanju jednih protiv drugih (»causa illa inter...«), a »reparatio pontium uiarum renouatur« tako reći in perpetuum. I zabačena knjiga mora da je već bila zrinska Adrianskoğa mora Sirena (u Veneciji 1660.) i nerazmatrane su bile strofe:

Ali te priszega,, more bit zdarsaua
 Czeszara Nimskoğa,, ka sze kod vasz daua,
 Znai date od toğa,, szam Bog razvezaua,
 Nemoğuchnoszt szvoğa,, kada oproschaua.
 Maloi ki priazan,, iur Nimsku ne szpozna
 Vgrom te protivna,, i kruto dotosna,
 Haruat kj vech viran,, tomui vech nazlobna,
 Vnoğai zato vszak dan,, vszud prilika szlosna.

Nešto podataka o tada savremenom Zagrebu donosi i Valvasor (1689.)⁴⁶, koji kaže: »Diese Stadt wird in zwo Städte abgetheilet, nemlich

⁴⁶ »Die Ehre des Hertzogthums Crain« (novo izd., vol. 4, p. 3 etc.). Opis i slika dosta su oskudni kao što su uopće stariji topografski izvještaji oskudni. — U jednom zapisniku, koji je krajem 1667. sastavljen u bečkoj nuncijaturi opisan je Zagreb ovako:

— Civitas Zagrabiensis sita est in Croatia in monte et est parva civitas, in qua sunt circiter quadringentae domus et duo millia Christi fidelium, qui ibi inhabitant.

— Civitas Zagrabiensis est sita in Croatia et est in monticulo, est boni aëris; et est mediocris, id est nec parva nec magna, habet quadringentas circiter domus et inhabitatur a catholicis, qui sunt duo millia circiter, et est sub dominio imperatoris tamquam regis Hungariae.

— Civitas Zagrabiensis est sita in Croatia, posita in parvo monte et est boni aëris; non est valde magna nec parva, sed mediocris; constat ex quadringentis circiter domibus et inhabitatur a bis mille Christi fidelibus. — Isp. Dr. Janko pl. Borković, Prilog povijesti biskupa Martina Borkovića i zagrebačke biskupije u drugoj polovici XVII. vijeka. »Starine« XXXV. Zagreb 1916. str. 381, 384, 386.

in die Obere und Untere. In Crabatischer Sprache wird die Untere insgemein Kantalano (sic! biće Kaptolom, od Capitulum) oder Cofalon genennet, welches wir die Capitul-Stadt teutschen mögten . . . Jährlich werden zu unterschiedlichen Zeiten bey dieser Stadt grosse Kirch-Täge und Jahrmärkte gehalten, wozu von allen Grentzen vielerley Türkische Waaren und allerley Vieh herbey, und zu Kauff gebracht werden. Zu solcher Zeit — to je za povijest trgovine vrlo važno — kommen so wol aus Cra in als auch aus gantz Steyermark sehr viel Kaufleute zusammen, welche nach dem Sau-Fluss abwärts fahren, in Zurückwege aber gemeiniglich Pferde kauffen und Compagnien-weise miteinander vergesellschaftet nach Hause reiten; weil derjenige, so Geld bey sich hat, gar selten so sicher allein reisen kann, dass er nicht von denen Hussaren und Croaten angefallen, geplündert, ja wol gar ermordet werden solltet. («Husar» biće valjada »gusar« t. j. razbojnik!)

Valvasor upozorava nadalje na navodno nepodnošljivu ljetnu žegu u Hrvatskoj i na nestašicu dobre i hladne pitke vode. A Zagreb, nastavlja, samo je tri milje udaljen od kranjske međe i najveći udio trgovine imaju upravo kranjski trgovci poimence o godovima kada su sajmovi, a naročito na dan sv. Stefana ugarskoga kralja (t. j. 20. VIII.). Zna se za taj sajam već u XII. stoljeću, dok su ostali bili »markovski« (od 1256.) i »margaretski« (Margetinje t. j. 13. VII. od 1372.). Održavani su oko tih triju zagrebačkih crkava i na trgu (Harmici) oko vrela Manduševac t. j. na današnjem Jelačićevom trgu po 14 dana (tjedan dana prije i tjedan dana poslije napomenutih blagdana). Još u srednjem vijeku bilo je zabranjeno za to vrijeme pokušavanje ili prodavanje po krčmama, nego samo javno »po hvale vrijednom običaju«, valjada poradi pijacovine) na određenom trgu.⁴⁷

U to doba sajmova trebalo je bar između Griča i Kaptola biti neka »treuga Dei«, nego uvijek nije uspijevalo, kolikogod bi to pristojalo purgarima i meštarskim ljudem kad su na sajam dolazili gosponi i gospodini, težaki, ugledni stranci trgovci, ali jednako i sumnjiva čeljad: lajhari (Spielmann dtto. Betrüger), pa zatim i bolesnici koji se »pri barberu vraće«. Upravo pred velike ofenzivne protuturske ratove nastala je izvjesna stagnacija trgovačkog prometa, kadno je iza savladane zrinsko-frankapanske urote nastupila pregrupacija sila. I dok se nije uspostavila ravnoteža normalnijeg života u međustadiju širom zemlje miles Germanicus uzeo je na se ulogu prekupaca, otežavajući tako interesovanim trgovcima pravu zaradu. Kad je Milpaher počeo samostalnije raditi već je nastupilo poslije Kara Mustafina pohoda na Beč i političko popuštanje Beča.

Razdoblje M. poslovanja poklapa se s već pomenutom pobjedničkom epohom prodora činovničke monarhije Habsburga. Njegove hrvatske savremenike predstavlja međutim plašljiv naraštaj koji je bio očevdac pogibije »puntara« a kojemu je za rekompenciju bio otvoren po neki uzlaz novih i do tada (u doba jakih dinasta) manje uvažavanih familija u javnom životu. Oportunistički mentalitet širio se zarazno. Ovdje ondje »horvatska vernost (cesaru) vsem dobro znana« koordinirana je samosvijesnom važnošću, da Hrvati nijesu »kot Štajerec i Kranjec strašlivi«, da bi »zdavna

⁴⁷ I. K. Tkalčić, Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba. II. U Zagrebu, 1895. p. LXXXIII.

vre Turci u Beču halakali«, kada »Horvati ne bi nasuprot stali« i da je, napokon, bolje »z mušketom cesaru služiti, neg pod turskim carem gospodinom biti«. Protiskivao se, međutim, i ucijepljivao novi, nejunački moral ispred još živih ostataka tadašnje hrvatske prekrajane tradicije (»Nijedno puntarstvo na dobro ne dojde«). Sad je slijedilo bratimljenje i akomodiranje uljezima (»cifrakima« i »plundrašima« kako reče Frankapan). Posred protuturskog njemačkog (cesarskog) naleta razliježe se čuvstvo sigurnosti, da se bar kmeti ne će sada smjeti puntati. A valja imati na umu da su n. pr. Zrinski blagonaklono motrili t. zv. »štibrašku bunu« kmetova. I pored ratne vreve velikaši nemilo troše, čevstvuju pijanke, priređuju gozbe, raskošno se odijevaju, ali i prekomjerno zadužuju u čemu ih slijedi i malo i veliko od slobodnoga roda, kako notiraju već samo i računi ovdje dalje ogledavanog Nijemca kramara. Na saborima je do tada mnogo istican kao nepoželjan gost Miles Germanicus u Hrvatskoj, pjenila se vjerska i gospodarska netrpeljivost prema doseljenim Vlasima, prebegima i predavcima (što se olako ne dadoše u kmetove), škrgutalo zubima na cinizam generala⁴⁸. No od sada je, dalje, potkraj stoljeća pa sve do pragmatičke sankcije 1712. parola stizati in die Kayserliche Devotion i bez poziva i bez sile, a ventil će za zapretavanu snagu biti služenje i »vernost«, jer

Vnogo krat začete jesu puntarije,
Vnože se vu dobrom zmisle lakardije,
Al ne trpe na dugom kot i ciganije,
Neg se razmeću kot i druge hamelije.⁴⁹

Tako je došlo, napokon, i do punije nivelacije između inorodnih građana, bivših hospites, i ladanjskog plemstva: baza je bila carska a dijelom i njemačka, u prvom redu sigurnost u Gesamt-Staat-u, bar dotle, dok opet ne prevagnuše Magjari. A kad je reokupirana Slavonija mnogo njih očekuju reparacije svojih finansija u Neoquisiticumu, te moljakahu c. kr.

⁴⁸ General Schwarzenberg kaže hrvatskim saborskim poslanicima četrdesetih godina XVII. stoljeća »da njeđa njemačka halja čuva od nasilja krajiških i carskih vojnika, a oni, koji hrvatsku halju nose, neka se brane kako znadu«. Cit. I. Kukuljević, Glasoviti Hrvati prošlih vjekova. Zagreb 1886. str. 180. — Uostalom »miles germanicus« čim bi prešao svoje jezične granice ponašao se kao da je već stigao u »Turcicum« a postupak prema hrvatskom seljaštvu nalikovao je dragonadama vojnika Louisa XIV. na neprijateljskom tlu. Uostalom, zulum carevačke vojske u Hrvatskoj bio je već stoljetnog porijekla (more praedonico et hostili). Još 1593. formulirao je hrvatski sabor teška svoja gravamina koja daju precrnu sliku neprijateljskog stava Nijemaca prema Hrvatima na hrvatskom tlu a još na očigled turske pogibli: »Declarandae etiam sunt communes nostrae calamitates ex insolentia militum sacratissimae maiestatis, tam externorum quam internorum, qui eas, que ab hoste supererant, regni reliquias passim hostiliter desolauerunt, frumentum omnis generis, vinum caeteraque id genus victualia vi diripuerunt, arma et suppellectilem distraxerunt, pecora mactauerunt, domos ac alia aedificia cum saepimentis commiserunt, curias nobilium inuaserunt, clenodia ac vtensilia domus penitus abstulerunt, viris ac mulieribus uestes tam ex scriniis quam ex ipsis corporibus detrahentes apostauerunt, seminare volentibus semina et pecora acceperunt, aliasque iniurias et damna innumerabilia nobis intulerunt. Et praesertim misera plebs alioquin etiam Turcica tyrannide aggrauata adeo est oppressa, vt illi praeter vitam seminum dumque corpus pene relictum sit nihil«. (Šišić, Hrvatski saborski spisi IV. U Zagrebu 1917. p. 285.). Tako 24. siječnja, a gotovo doslovno opet 26. travnja.

⁴⁹ Isp. R. Strohal, Stare pjesme o buni Petra grofa Zrinskoga i Franje Krste Frankopana. (»Vjesnik Kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva XI. Zagreb 1909. str. 108.—109.) Značajan je i ovdje osvrt pamfletistov na plemićki predikat Katarine Frankapanke: »Tolnačica ti beše Katarina Tržec / Kojoj pridavak daje pravi tržec / Tržila je dosta s tvojim dugovanjem, / Suknom, solju, z oljem, z dobrim ino hmanjem«.

komoru da im udijeli po nešto teritorija. Dok hrvatski staleži smatraju Slavoniju integralnim dijelom svoga kraljevstva, dotle ga je Beč svojatao kao na sablji stečenu zemlju iz koje carski fisk treba da izbije najveću korist. U natezanju je nađena nagodba: stvorena je slavonska krajina (granica).⁵⁰ A naš narod sam voljno zaprašaet inorodnikov k sebe na kraljevanje — kaže Križanić — ... Nijeden narod pod suncem izkoni vjekov njest bil tako izobižen i osramočen od inorodnikov, jakože mi Slovenci ... Nas jedinih, između vsjeh narodov, jest dopal neki diven i nesrećen virok (porok!), da mi jedini vsego svieta obšalnost (prezir) na sebbe nosim, tjem, što čuževladstva na sje samovoljno zaprašaem ... Vsje narodi proklinjajut čuževladstvo, počitajut ono v najvješćih tugah i nevoljah, i za najvješćuju sramotu je izpovjedajut. Mi jedini Slovenci togo nerazumjem ... Ljudstvo ono, koje samovolj sje podaet pod oblast inorodnoga gospodina, terpit po dostojno skotski porok. Skot bo nemožet imat pastirja iz svojego plemena. Vol nemožet past volov, ni konj konjev, ni oven ovnov, no čužego roda pastir jest potreben, da paset tu živinu, to jest človjek. Perzom pastir Perzin, Turkom pastir Turčin, Frankom pastir Frančin, Njemcem pastir Njemčin, vsjakomu silnomu samovlastnomu narodu pastir svojega roda človjek: tokmo jedinim Ljahom (Poljacima) pastir ne Ljah, no inoroden človjek. Menjša est sramota — zaključuje iza toga Križanić — ašće kto budet oružjem predobljen, neže da se dast obludnimi riečimi prebajat, na zadovoljno podnatije ostanoga (sramotnoga) jarma čuževladstva, zarad togo menjšu odsudu nosjet Zadunajci naši: Hervati, Serbi i Bolgari, koji oružjem obsileni terpjet jarem turski i njemecki, ali ipak nadodaje, da mi Slovjeni nemamo toliku plemenitu blagorodnost koja bi učinila, da bi neko radije htio umrijeti nego biti podložan tuđinu gospodaru.

No bilo bi jednostrano leopoldinski zator Zrinskih i Frankapana posmatrati isključivo u čistom političkom vidokrugu. Paralelan je motiv i teško finansijsko stanje bečkog dvora, njegovo loše ekonomisanje i veliko rasipništvo⁵¹ naprama ogromnom aktivnom bogatstvu posljednjih hrvatskih dinasta, koji su povrh svega pokazivali još i izvjestan tada naglo moderni komercijalni smisao. Da bi samo urotnici i dalje prosljedili svoju konspiraciju s Turskom, cesar Leopoldus I., e da bi ih obmanuo, u znak svoje osobite vladarske milosti podijelio je još 3. ožujka 1668. Petru Zrinskom i supruzi njegovoj Ani Katarini Frankapan povelju, kojom im je dopustio slobodnu prodaju prekomorske robe bez plaćanja ikakve daće po cijeloj Hrvatskoj, a napose u Zagrebu. Uvažajući n. pr. sicilijansku sô stekao je Zrinski novo vrelo obilna prihoda koje mu je omogućilo bolje finansiranje urote, pravno dakako na bazi zlatne bulle Andrijine (ius resistendi & contra-

⁵⁰ Pukovnik Janko (baron) Makar dobi ivankovačko-nušarsku gospoštiju, Baltazar Patačić međutim 1697. moljaše Pakrac u »Maloj Vlaškoj«, a za isto se otimahu i Marija udovica grofa Ferenc Erdoedyja kao i general von Creuz iz Osijeka. 1698. je tražio grof David Ivanović za tražbinu svog oca prema eraru gospoštiju Viroviticu, zatim i Pleternicu; udova Stefana Raucha za dužnu »gažu« (plaću) njenom pokojnom mužu sela Borovo i Cepidlaku; pukovnik Črnkovečki Sirač, Orlovac etc.; pl. Antolčić sedam zakupljenih sela; grof Stefan Orehoczy povratak pradjedovskog imanja Orahovic, a konačno »Ein Kroat edelman Paul Ritter (Vitezović!) mit ahnrechnung der von seinen eltern und befreundten ihr. Kais. mt. treigeleisteten gueten dienste und verdienste (welche uns jedoch nicht bekannt dodaje komisija conte Caraffa u. Edl. v. Mayer) moljaše selo Orlovac ili pak razoreni grad Brezovicu sa pristojalštima. Isp. R. Lop a š i ć, Slavonski spomenici za XVII. viek. »Starine« XXX. U Zagrebu 1902. str. 147.

⁵¹ E. v. Ottenthal, Curialistische Pläne für K. Leopold I. («Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung» XI. Innsbruck, 1890. p. 90, 91 etc.

dicendi). I kranjski Tattenbach nije bio samo urotnik-krivac već i davno uočeni bogataš, dobar objekt onda doista i izvršene konfiskacije.

Bečki dvor i kamarila dobro zasnovaše, da će uništenjem jakih dinasta dvostruko dobiti, materijalno i politički: homines novi biće i zavisni i privrženi. Ali svejednako je valjalo računati, da će i s novima biti muke, jer formom će država ustrajati još zadugo u »stališkom« uredenju. I novi će zazirati od korjenitih novotarija, sretni da su zasjeli bar u nominalne, a negdje i u stvarne pozicije starih (nestalih) rodova. Živjeće u autarkiji, nevoljko će uopće plaćati daće, otimaće se oporezovanju i imaće trajno loše ceste i mostove, a to će smetati komercijalnoj politici carevine u njenom potonjem nadiranju prema jugoistoku. Nego je baš s tim u vezi presadržajan iskaz (spisak) M. poslovnih prijatelja i potonjih dužnika: sve su to novi, istom nobilitirani ljudi. I iz silesije nobilitacija prejasno se razabiru intencije bečkoga dvora u Hrvatskoj pa će tim historija posljednjih leopoldinskih decenija biti to razumljivija (kao i poznija stoljeća hrvatske povijesti). A i same nobilitacione takse u ono oskudno doba moradoše predstavljati već zamjernu rubriku. Priličan je pored toga i broj Hrvata u ordenu zlatnih vitezova (equites aurei, E. A.).

Nagomilavani eksplozivi ličnih energijâ nestajali su iz tadašnje društvene atmosfere (n. pr. publice se ad duellum provocare), nastupao je »red« disciplinovanih svih carskih podanika, i ako je forma stališke države dalje trajala pritješnjavana činovničkom monarhijom, koja se prvo oglašila u zahtjevima materijalne prirode, merkantilstvom i traženjem melioracija tla, boljih komunikacija i racionalnijeg ekonomisanja, pa i već napomenutim uplitanjem u odnose plemića i kmetova.

A kakovih su elastičnih moralnih kvaliteta bila gospoda (magnates & nobiles) upravo u doba M. poslovanja najslikovitije ilustruje i zbirka satiričkih epigrama navodnog Mikule Tudorovića (Ošterc 20. XII. 1697. posvećeno podbanu Stefanu Jelačiću, velikom županu zagrebačke i križevačke županije i kapitanu sredičkoga grada). Naslov je zbirci »Rižme« a šibaju tadašnje vicešpane i gg. prokuratore, većina ih ostade zabilježena i među M. dužnicima u popisu iza smrti. Svi su prikazani kao grješnici, gotovani, srebroljupci, podmitljivci, koji preziru siromahe, »Tripartitum« ignoiraju, nekoji su raspikuće, pijanci, čankolizi i sl.⁵² Drugu je opet partiju okarakterizirao Baltazar Adam baron Patačić u zapisnicima svoje »Pinte«, da bi na svoj način modificirao tezu »pro more Croatiae gentis quae eruditioni adversatur«. A u gradu Zagrebu Milpoher je jednako poput Ritter-Vitezovića oćutio (i ako tako nije sam praktikovao):

Al je zakon u ovomu gradu
Da prez pinez stvari najmanje ne dadu.

Još od 1648. tinjalo je nastojanje bečkoga dvora da Ugarsku i Hrvatsku pretvori u austrijske provincije. Iskorišćavana je pogibao od Turaka, te su »milites Germani« bili također jedno sredstvo koje je Domus Austriaca za zrinsko-frankapanske urote dolično upotrebila. Protiv habsburške prevlasti išla je zrinsko-frankapanska koncepcija politike poput njihovih ugarskih saveznika ne u nekom smislu turkofilstva koliko u ugledanju na stariji diplomatski oportunitet Francuske i Venecije, a nesvjesno i Du-

⁵² Isp. Kukuljević, Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u drugoj polovini XVII. vieka. »Arkiv za povjestnicu jugoslavensku« knj. X. U Zagrebu 1869. s. 133.—137.

brovnika, prema Osmanlijama. A tu je naposljetku privlačio i primjer vazalnoga Erdelja, koji osta polusuveren pa primjer protuhabsburške Ugarske. Dok je Petar Zrinski imao smisla za širi opseg nacije (do Perasta mu je dopirao interes) i još prije katastrofe pokazivao i državničkih značajki, diplomatišući s Venecijom (daje se i u njeno građanstvo) a stradavajući samo poradi francuske perfidije i osmanlijske rezerviranosti dotle homines novi iza njega, status & ordines u skupu, ne imadoše samostalna stava, ni ikakvu originalno hrvatsku koncepciju osim oportunističkog potčinjanja Nijemcima u ime tobože ugroženih interesa vjere. A istom u austrijskoj tavnici postaje Zrinski svijestan, da je

Prezpametan zisto ki Turkom veruje,
 Ki njim navlastito život naručuje,
 Grih darži Turčin to, da rič obdaržuje
 Kauru, pod mito kad se zavežuje.

Ali jednako je htio poput Križanića »njemecki jaram iz vratov zmetat«, pa je ipak karakteristično u manjem dijelu plemstva već u ono doba, naići na neko nacionalno nastojanje, na nezadovoljstvo s tuđinskim gospodstvom. I to nezadovoljstvo nije samoniklo samo kod posljednjih Zrinskih i Frankopana, jer i prije njih ogorčen je Juraj Ratkaj 1652. a uz nekoje druge meditira o tomu u svom sibirskom zatočenju u Tobolsku i Jurko Križanić (1618.—1683.), kada kaže: »Zadunajski Slovenci (t. j. Bugari, Srbi i Hrvati) već su davno izgubili ne samo svoje kraljevstvo, već i svu snagu i jezik i sav razum (politički), tako da više i ne razumiju, što je (narodna) čast ili dostojanstvo, i ne pomišljaju više o tom. Zato i ne mogu sami sebi pomoći, trebala bi im vanjska sila, da se i opet uspostave na nože i uđu u broj narodâ. Ako im ti (ruski) care, i ne pomogneš u toj današnjoj njihovoj stisci i nevolji, ma i ne uspostavio onih kraljevstava u prijašnje stanje i ne uredio stvari, mogao bi im bar pomoći da se ispravi jezik u njihovim knjigama i da se dobrim i valjanim knjigama onim ljudima otvore oči, da stanu saznavati svoju čast i pomišljati o svojem uspostavljenju«. U iznesenim solucijama vidi se tih nekoliko tadašnjih političkih hrvatskih koncepcija osamljenih hrvatskih tipova. Prosječna većina međutim je umovala drukčije. Jer je doista »malen Slovenski i Horvatcki Orsag« postao, »tesni ostanki« (prave reliquiae reliquiarum olim inclyti regni Croatiae), ali orsag ujedno »ki se je rajši od korune vugorske odvrći hotel, nego nijednomu heretičanskom bludu mesto dati« iza kako je — kao što veli antizrinski nastrojena kronika — »hudoba nektereh nemirovneh, kteri sreće svoje uživati nesu znali« (1670.) pala te je orsag imenu svogemu makulu dobio pri vnogeh, ki dugovanja i zroka občinskoga zburkanja pravedno ne znaju«. Zbila se »Conspiration welche (das) höchstgedachte Ertz-hertzogliche Haus Oesterreich gantzlich stürtzen und auszutilgen, hingegen dessen Erb-Königreiche und sämmtliche Ländern durch ersuchte und versicherte Beyhülffe des Türcken sich zu impatroniren gesucht⁵³ pa nije bilo samo kranjsko-horvackih trgovačkih veza već je i in politicis simetrično participirao zrinsko-frankapanski saučesnik Johannes Graf von Tättenbach. Međutim je došla do svog prava sentencija: Ni nad Bogom Goszpodara, Nad Czeszarom ni glavara. Manji »urotnici« su pomilovani, pušteni poslije na miru: Čolnić Gašpar, Berislavić Fr. od Brezovice, Černkoci Vladislav od Černkovca, Gotal Juraj od Gotalovca, Ge-

⁵³ Valvasor, 4, 129.

reci Stjepan, Malenić Juraj od Mlake, Pogledić Baltazar od Kurilovca, pa zatim Kamenjan Ivan, Cideri, Ivanović (postao baron!), Frankulin Franjo itd. Lojalni je Oršić nagrađen što je uhvatio poštu urotnika, Patčići dobiše carsku milost, Erdoedy su pak izvukli lavlji dio plijena; činovnici Zrinskih Čikulini postadoše baroni. Krištof Delišimunović oplijenio je zrinski dvor Pribić u zajednici sa zetom Stefanom Jelačićem itd., itd.⁵⁴ Milites Germani, cesar i Komora znadoše ipak od svih najbolje. »Kronika, aliti Szpomenek vszeĝa szveta vekov... (po Paulu Vitezovichu, zlatnomu vitezu, y prvomu Horvatszkoĝa Orszaga stamparu) zabiljeŝila je⁵⁵

1670. ... Sztupil je na generaliu Josef Herberstejn.

Otajno szuprot Czeszaru podiganye ochituvalosze je.

Karlovaĝki General robil je Zrinszkoĝa, i Tersachkoĝa, y drugeh poglaviteh lyudih Imanya.

Nemczi dossliszu vu Chakovecz.

Szvarchu Novi ĝrad Zrinskoĝa Petra Karlovchani razmetalizmu. Odtud poravlyen je Dubovacz, y zezidane hise generalszke vu Karlovczu, y Kapela Sz. Josefa.

Ritter-Vitezović se tuŝio, ŝto njegovi savremenici »vszaki po szvojoj volji i prez reda pise: poklam zaostavisze pravo Slovenszko pismo (ĝlagolicu!), s kimszu shiveli stari Hervati, S. Jeronim i ostali«⁵⁶ a ta se pravopisna anarhija vidi naroĉito baŝ i u pismima Milpoherovih muŝterija. Nije bilo smisla za knjige uopće, a za historijske napose: »Szloshih knyige ove — nastavlja tragiĉni promicatelj i rani hrvatski drŝavopravni, habsburgofilski nacionalist svoju tuŝbalicu — i doversih s Lettom 1690. radbi bil do ovoga Letta stvari popisatti, i zato razposlah pred trimi Messecmi liste po Gospodu, Plemichih i Varosih, dabimi vsake pripetyenja presastih vremen obznanili... ali od nikogar nistar takovoga neprieh... Nagovaram tulikajse i prossim vsakoĝa, komuje Bog razum dal i pisma znanje, dabi odse dobē popisaval vsze i vsake stvari i pripetyenja, kāse za nyegove dobe zgode: kakobi nassi nakon nās znalli, dasmo i kakosmo shivilli? i oni odtud k' shivlyenju svojem nauk prieli, i ravnattise na bolye znalli; buduchi zpomen pravo cslovecsji s kim su Lyudi od drugge nime shivine razlucseni i vridnie precinyeni«. Apel je išao na adresu u tom smislu gluhomijemih »regnikola«, koji su doduŝe već zanemarivali jur uvrijeŝeni jezik magjarskih saveznika zamijenjujući ĝa pomalo s pomodnijim njemaĉkim i preŝavŝi indiferentno preko uzreĉice »Tot nem ember« (Slovak, zapravo Slovjenin nije ĉovjek).

A da je doista i u Hrvatskoj bilo priliĉno toga druŝtva skorojevića (joŝ i prije zrinsko-frankapanske katastrofe) moŝe se naslutiti i iz Habdeliĉevih oĉitih (i ako prevedenih) aluzija koje, meĝutim, svakako ne ĉe biti bez neke veze s domaćim tlom. »... ne govorim tuliko za muŝake (seljake), doklam su u muŝkom (seljaĉkom) staliŝu, ni za siromahe, doklam se s(a) siromaŝtvom bore, ni za mendikuŝe (prosjake) dijake, doklam im se masneŝa sreĉa ne nasmeje, nego za onoga govorim, ki se z nevolje skopa i z muŝa postane gospon, z plemenitaŝiĉa slobodni gospodin (sc. Freiherr t. j. velikaŝ, baro) ali ĝrof ili herceĝ, z dijaĉiĉa ali v svetskom staliŝu ali

⁵⁴ 1687. priznato je na saboru plemstvo n. pr. Matiji Gallyuffu & Katarini Hervoy (uz prigovor Fr. Erdoedyja), 1688. Matiji Hervoy, itd. itd. U popisu M. duŝnika notiram godine nobilitacije

⁵⁵ Editio II. Prestampana vu Zagrebu, pri Ivanu Weitz, Horvatszkoĝa orszaga Stamparu, Letto 1744. p. 197.

⁵⁶ »Kronika aliti szpomen vszeĝa szveta vikov«, Predĝovor 1. VI., Zagreb 1696.

cirkvenom častnik kakov povekši. O kak je nekterem zmegj ovéh teško vgoditi. Ali zverina je prešla, ali ptice diše, ali ribe nesu friške, ali kruh ne bel, ali vino ne čisto, jako, žmahno, ali jestvine su prestare, nesu dobro kuhane, nesu začinjene...» U decenijima M. poslovanja dobiše »armalia« i na saboru su bile primljene mnoge nobilitacije i dojakošnjih različnih velikaških činovnika, oficijala i provizora, koji su poslije tokom decenija uzišli u više slojeve, dijelom ih krvlju osvježili, a dijelom postali kao plemići »vodeći narod«.

Milpacher (Mülbacher) je savremenik i izvjesnih hrvatskih književnika iz čijih se djela također razabiru neki obrisi života njegovih mušterija. Ističu se Baltazar Milovac S. J. († 1676.), Juraj Hadbelić S. J. (1609.—1678.), Franjo Jambreković († 1700.), pavlin Ivan Belostenec Orlović (1595.—1675.), kanonik Šimunić Mihalj, pa magjarski pišući komediograf graf Drašković Januš († ca. 1690.), onda Pavao Ritter Vitezović (1652.—1713.), pa još dva svjetovnjaka kao što su bili Gabrijel Jurjević i Matija Magdalenić, no više manje nuz nekrologe, prijateljske poslanice i veličanje junaštva nota pobožnosti bila je najjača firma literarnih manifestacija⁵⁷, samo što je zbiljski život predestinovanih konsumentenata živo ipak protuslovio svim intencijama.

Duh vremena, doduše, struji i iz poezije svakog razdoblja pa i krug M. mušterija tone u sredini koja se teorijski (baš u nekoliko stihotvoračkih manifestacija) odupire zamamnosti galanterijskih artikala koje je tržio »poštuvani kramar« Milpacher (knez Lenard). Istina, ni ova partija hrvatske književnosti nije originalna, nego kompilatorska i prevodilačka, i u većini je slučajeva bio samo hrvatski (slovenski) jezik »originalan«, no uglavnom i taj nije bio čist već prožet tuđicama od koje je bolesti patio, uostalom, n. pr. i jezik njemački s kojega su tadašnji uži hrvatski literatori prevodili en masse. U to vrijeme (ca. od 1653.) izlaze i prvi štampani hrvatski latinički kalendari po zapadnjačkom uzoru a prednjači im poslije Ritter-Vitezovićev »Zoroast Hervacki, aliti MeszecsNIK i Dnevnik goszpodsčki i goszpodarsčki (isp. faksimile u »Narodnoj Starini« II, 1923. str. 23.). Na dnevnom su redu više manje okretna latinska i hrvatska stihotvorenja, slavljenje (heroas Patriae conscribere laudes), poslanice, dok kranjska gospoda pišu opet samo njemački i latinski, te kako Ritter-Vitezović s tihim prekorom kaže:

Slava sit istius quamquam gens incola terrae,
Teutonica et latina scribere voce solet.

I prozna i poetska hrvatska knjiga, u koliko je već tada bješe, — a za skučene reliquias i za duševnu tjeskobu bijaše je već prilično — podražava Nijemcima i njihovoj knjizi. To je razumljiva smjernica uže Hrvatske. Od XVI. stoljeća (od vremena podlijeganja Habsburzima) in politicis slijedila je s reformacijom i protureformacijom i kulturna inklinacija prema »Nemskom Graczu« i »Bechu vu Austrie«. Tamo su plemići sve više hodili u škole i ondje se dijelom sad i hrvatske knjige štampaju.

⁵⁷ Letta 1696. vu Zagrebu na 164 strane in 4^o: Szobotni kinch, blasene devicze Marie ali pobosnozt za szobotne vszega letta dneve, koteru najpervo vszem vernem B. D. M. szlugam na zvelichenye vugerszkem jezikom je popiszal Preszvetli goszpodin Esterhazi Pavel od Galante, szvetoga rimszkoga cseszarztva herceg, i vugerszkoga orszaga Palatinus; vezda pak na horvatczki jezik vchinila jeszt preneszti Preszvetla i milosztiivna goszpa, Maria Magdalena Nadasdi, Preszvetloga goszpodina, goszpodina Draskovich Janussa osztavlena vdova. (Jedan primjer među mnogima!)

Ugri su i Nijemci očekivali, da će Hrvati (1682.) na saboru proglasiti insurrekciju (opći narodni ustanak) protiv Turaka i Tököllyja (Croatorum more!). A kad između 1. i 2. lipnja carica rađa sina u Beču sučustvuju i Hrvati u duhu s mahnitim veseljem Bečana, kako kazuju stihovi Ritter-Vitezovića:

Tad ljudi duhovni .. po noći hodahu,
 Povesud se telovni .. s' ženami vodahu;
 U gusle igrahu .. v bubnje i trumbite,
 Zastave višahu .. 'z oblokov razvite!

Dolazeći u dodir sa njemačkom soldateskom u Hrvatskoj ili saznavajući za njena svakodnevna zlodjela (tipična u to doba, istina, po svojoj Evropi) Jurko Križanić već kao plemić nemilo je podnosio da mu tuđinci u njegovoj zemlji apostrofiraju narod psovkaama kao: psi, prasci, osli, vušivci. A već tada su Nijemci imali sentenciju: »Die Ungarn und Krabaten haben einander lieb, wann der Pöhm zu ihnen kommt, da seynd drei rechte Dieb« (očito pazvuk iz tridesetgodišnjeg rata). Ostatak Hrvatske postade tako pravi njemačko-austrijski »Vorland« ne samo krajiško-graničarski već i »Absatzgebiet« svih partija kulture bez obzira na sve dalje bujanje preštimaavane latinštine. Istina, već 1700. probiće nabrzo iz historijske podsvijesti Hrvata, na očigled turskoga uzmaca, u formi Ritter-Vitezovićevih sugestija i zaspalih starih tradicija jedna ideja i manifestacija želje za narodnim ujedinjenjem u vidu Velike (cijele) Hrvatske. Paradoks je bio samo u tome, što se taj Ritter-Vitezovićev traktat zove »Croatia rediviva regnante Leopoldo Magno Caesare«, pod auspicijama onoga, dakle, vladara, koji je pred dvadeset godina istom bio krvavo zatro hrvatsku slobodu. Svejednako, rečena sugestija bila je za onda literarna prinova, koja se započela upijati u krv oživljene Hrvatske kao slatki hašiš o jedinstvenom »Iliriku«: horizont se literarno pomaknuo »od izvora Dunava(!) do Crnoga mora, i od Jadranskoga mora do Ledenoga tijesna«. Natoliko je zamahnuo Križanićev prinarođeni zemljak i savremenik, dok se u isto vrijeme, u realnom životu trome vukla svaгдаšnjica, lijeno se prepuštajući vodstvu mračnih naziranja, indiferentno gledajući sve to prostranije šepirenje nadutih plundraša. Ali, Ritter mišljaše: Orbem pace donat Caesar, crescent modo regna (Car je darovao svijetu mir, neka sada rastu kraljevstva).⁵⁸

Nego i u pakao, i ako ne sasvim danteovski, imali su savremenici uvida iz djela »Liszti Heroov, to je velikeh na glaszu ljudih« (stampani vu Bechu vu Austrie 1675.). Pisac im je bio varaždinac, harničarski činovnik Jurjević Gabriel, koji je smogao mnogo smjelosti svojom posvetom djela posljednjem Zrinskom, grafu Adamu. U trećem pjevanju I. knjige naočito je dao ocrt »Od peklenih muk«, pakao opkoljen zidinama, ružne farbe i kruto zločesto mjesto, zabravljenih vrata s tisućama kvaka; vu njem se od ognja černi dimi kade, i od žvepla (sumpora, der Schwefel), smole, ružne idu smrade.

Pisano je: požar da stoji za vsigdar,
 Gluh je on, ne moči njemu vujti nigdar.
 On z žveplenom mene obsiže duplerom,
 I je mene mesto halje tkane z srebrom.

⁵⁸ Isp. uostalom o Ritteru dosad najopsežniju monografiju Vj. Klaić, Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652.—1713.) U Zagrebu 1914. (m. o. isp. str. 142.)

Persti, kim persteni beše lepi zlati,
 Nje z svečami nigdar neprestane žgati.
 Gde mi je zlat pervo lanc na herbtu svetil,
 Onde se je falat ognja ljut namestil.
 Gde mi kača (zmija) z gerla visi jadovita,
 Onde mi je visel zlatni lanc i svita.
 Nakaj mene beše nevoljnomu fine
 Od srebra i zlata dragoga haljine?
 Ako će za baršun ov ogenj kupiti
 Mene, i za atlac ta plamen dobiti!
 Ah, nek moje lasi sramotno poginu,
 Ke sam česal kakti žena, neka zgínu...

Upravo, kada se motri tadašnju merkantilnu civilizaciju, podobnost za izvjesnu udobnost, za raskoš, za ukus, onda kontrastira ovakovo rezonovanje, koje je dakako tek više manje teorijsko usvajanje. Ipak se, naime, u gornjim naglašenim riječima vidi podsvijestan ideal životne linije. Tu je prije svega još primitivački (a dijelom možda i renesansni) relikv afirmacije bogatstva u masi, u draguljima i »kinču«, a samo je prinaučeno crkveno naravoučenije, da se radi o jednoj »vanitas vanitatum«, kad se život živi po normama izvjesne, savremene kulture. Svoje je dakako činila i cenzura oo. Isusovaca i duhovnih oblasti. A pravi je tek curiosum, da se to žalostivno vajkanje nad artiklima mode i trgovine niže i iz pera jednoga tridesetničarskog činovnika u dokonim njegovim časovima »poetisanja«, vjerovatnije pak amaterskog prevodilačkog truda. U svim ovim okvirima valja motriti i krug Mülbacherovih mušterija Hrvata, kad se nađoše u procijepu konvencionalnih laži i prenemaganja. Narudžbenice upravljane kramarima bile su sasvim oprečne idealima u rečenoj lirici.

Pristupačni su, doduše, bili jednako i stihovi Matijaša Magdalenića, možda i dosta čitani, pa valjada i komentarisani. Njihova je sadržina vrlo instruktivna.

Zmamljeni ti človek od sreće lažlive,
 Što se ufaš v zlato, v jake tvoje žile.
 V kraljevu palicu, u halje iz svile,
 Što se hrustiš? — Nisi tak velike sile.
 Nesmo li se na svet rodili jednako?
 Kako sluga, gospon neumre li tako?
 Ne li si spodobno telo k telu vsako?
 Ne li nas jedan Bog vseh stvoril jednako?
 Zakaj si ada tak visoka pogleda?

— — — — —
 Gde je sad busija kralja Matijaša,
 Ki se z Aleksandrom jednako razglaša?
 Kam vitežka vojska Zrini Mikulaša?
 Batori Žigmonda gde marliva straža?
 Gde su starodavna negdašnja imanja,
 Herceška glavarov gde kapitanija,
 Negdašni vojvode i generalija,
 Vsi uzeše konac, očnoga snažnenija.
 Kot mehuri vodeni, oni poginuše,
 Kako poljsko cvetje tako povenuše,
 Kako đim po zraku vsi se razidoše,
 Poznato je, da nema svet stalne varoše...

— — — — —
 Nigdar se ne ufaš v preminuče svite,
 U lažljivu pompu, v glase plemenite.
 U kus žuta blaga, v kom se oči svite,
 Neveruj, toj san je, te blud vkani te;

Ar kako od vetra raznaša se lišće,
 Kada je jur suho, sim tam se premiče;
 I kak drobne pleve jur kasno gdo išče,
 Ke u jesen bura po gorah razvliče;
 S takvom hitrostjom radost gine svečka,
 Pak velika svetlost ufanja gospocka,
 Kinčene komore radost vsakojačka,
 U očnom magljenju bude im obračka.
 Kak rože uvele v letu od vručine,
 Al fijole od zla v jeseni godine;
 Gingavi lilium kak od zime gine,
 I kak skoro magla od sunca promine:
 Tako od radosti lubleniki sveta,
 Od lepoga kipa, od srebra, od zlata,
 Od obečanoga ufanja bogata,
 Budu oplenjeni od hižnoga tata.
 Već je veruvati morju zburkanomu,
 Lisici i vuku šestkrat vlovljenomu,
 I bazilisku oku jadovitomu,
 Nego je dike, bogatstvu ovomu.
 Bolj je veruvati stekloga psa zubom,
 Ali Parducovim serditim čelustom,
 Bludećim po gorah lačnim oroslanom,
 Nego pogibućim toga sveta darom.
 Već je veruvati jadnim krokodilom,
 Ali naškodlivim kačam i aspisom,
 Veće i orlovim pretegnutim nohtom,
 Neg ovoga sveta slatkim prilizavcom.
 Človeče, kaj misliš na diku zemaljsku!
 Ne znaš li, svet želeč vodi te po norsku,
 Zmakne ti sađ s pod nog, zverne te na dasku,
 Kad bi i nemislil zadavi te merzko...

I dok tako u beskraj ide teoretisanje gospode, Habledičeve »grofice na same jedne svoje suknje rep (šlep!) dva jezera (tisuće, hiljade) i pet sto raniškov« potroše⁵⁹, a ne zna se, da li se ikoja kada pokaje te svuče raskošne haljine i da u znak pokajanja dade načiniti »na veliki oltar anti-pendium, za mašnike casule, na kelih (kalež!) pokrivalo, na oblačenje misala dosta velik falat, i drugi na zaslon monstrancije«⁶⁰. A onaj koji dobavlja grješne, raskošne materije, trgovac, svejednako je apostrofiran pričicama, koje treba da ispolje odurnost takova zanimanja: »Bil je neki kramar velik osuras (uzuraš, lihvar)« »na veke tovaruš (drug) vragom pribrojen« za kojega je, dakako, peklenska rupa permanentno otprta bila. On je onaj koji pomaže beštinske (od lat. »bestia«!) stvari i kurvarije mladencev. Ali jaki, iznenadni politički događaji i ratovi velikih dimenzija naglo su prekinuli i zasjekli mnoge protuslovne meditacije, i profana nota ratovanjem je tadašnje savremenike odvukla u dnevnu stvarnost i vrlo prostih efemernih potreba. Trebalo je koracati uz bok pobjeditelja, dolično opravljen, pa je godina 1683. učinila u vanjskom svijetu Hrvata epohu, dok su duhovnici dašto produžili poznatim utrenikom. I Milpacher m. o. reparira tada jednog ratnog stradaoca (možda i studenta), naglo vraćenog kući, dok još Sobjeski s poljskim oružjem nije izazvao Kara Mustafin

⁵⁹ Pervi otcza nassega Adama greh (V Nemskom Graczu 1674) p. 263.

⁶⁰ Ibidem p. 265.

poraz.⁶¹ Veća rastrošnost, razvijenije pomodarstvo u tadašnjoj Hrvatskoj proizišlo je dakle i iz većeg miješanja sa stranim svijetom, rat je zapravo i sprovodio tu smjesu, a nova i starija aristokracija, obogaćena dijelom i kroz ratovanje a dijelom opet ostacima konfiskovane i pootimane zrinško-frankapanske bogate baštine još napose.

To je, dakle, eto doba habsburških, carevačkih ofenzivnih ratovanja protiv Osmanlija, u stvari, normalno uzevši, nimalo podesno za normalan trgovački i uopće ekonomski život, kada su nastupala usu bellico svakojaka ograničenja i zaduživanja koje je upravo M. preteško osjetio u toku svoga poslovanja i o čemu ima mnogo dokumenata, naročito u dopisivanju sa Salzburgom i u cijeloj čitulji njegovih silnih dužnika. Ali se vrlo plastičan opis slika nalazi i u jednoj Šimunićevoj propovijedi — iste dakle godine kada je u Rotterdamu izišao Bayleov »Dictionaire historique et critique« — (Zagreb 1697. u Ritterovoj tiskari, p. 325—326.) u kojoj se, međutim, tuži na raskoš posred opće pauperizacije davanjem izvanrednih daća i ostalih ratnih nevolja. Doista, u mnogo narudžbi Milpacheru ne vidi se ratna nedaća nego, naprotiv, povelika potreba »gizdosti« i »cifranja⁶².

61

†

Zdravie y vszako dobro od Gdina Boga selem V M.

Pred Turchinom na naglom besechi moi szin iz Becha, zmed drugoga szvoga duguvania y menten zimsky tamo ieszt osztavil, y nemoguchiga tako na berzom od onuda dobiti, morammu za vszaki dan drugoga napravliati. Nego ako V M imate cherliene karmasinszke farbe padovana, proszim V M dami materiu . . . y czenu povechte. Takaisse dami oznanite imateli sute szvile, koiabi bila na gumbie, y snore toga mentena. ov tieden iazbih szama tamo dosla, lkupila, y napraviti nachinila. Ztem V. M. Goz: Bogh dugo vu dobrom sivi i y obdersi. Zelina 10 8bris 1683

Priateljicza rada szlusiti

V M

Anna Beddegovich, pokoinoga

Gosz : Domianich Janusa osztavliena vdova

Adresa: † Postuvanom knezu Leonardu N: vu zagrebachkom kaptolomu ztoiechemu kramaru &c. momu uffanomu Priatelu dasze da — (Zagr.) — Za historiju toga rata isp. hrvatske saborske zapisnike (notu Leopoldovu o pobjedi) i Onno Klopp, Das Jahr 1683, und der grosse Türkenkrieg bis zum Frieden von Carlowitz 1699. (Graz 1882.) te »Das Kriegsjahr 1683« u »Mitteilungen des k. k. Kriegs-Archivs 1883., Wien. I dok prednje pismo notira paniku, Vitezovićeva »Kronika« (ed. 1744. p. 205.) prema konačnom rezultatu sub 1683. ovako m. o. opisuje događaje u vezi s Tekeli Imbrihom, carevim suparnikom u Ugarskoj: Znaduch to (ugovor Tekelijev s Turcima) Czeszar, dasze bolye szuprot Nevernikom, y priatelom szvojem szpravi, vjedinihsze je, y szlosil z-Kralyem, y obchinum Polyszkom : koju szlogu, y zavezu potverdil je Papa . . . Turszki Czar zevszem Dvorom szvojem osztal je vu velikom Belgradu, a velikoga Vezira, Kara Musztafu poszlal je z vojszkum szuprot Czeszaru. Dossel je Vezir prez vszake zabave, y pachke pod Bech 12. dan Szerpna Meszeczca. Obszterl je szilnum vojszkum, y pochel biti na dveh meszteh, to jeszt Czeszarov Dvor, y Zrinszkoğa posztanje, aliti Tär, bi ga je zevszum mochjum. Branil je Bech Rudiger Storenberg, dossel je obszedyenem na pomoeh Ivan Kraly Polyszki, Emanuel Herczeg Bavarszki, Ivan Herczeg Saxonszki, Knez Waldek, y dva od Badena, y osztali Vojvode, Groffi, y Goszpoda Nemskoğa Zapovednichtva z-velikum pomoehjum, vudriliszu na Turszki tabor 12. dan Malo-Messnyaka, razbiliszu Turke, y pretirali, vsze satore, puske, hranu, kolie, y teszare zadobili, y obdersali jeszu; y tak Bech Grad Czeszarov, szkoro vu Turszkeh rukah buduchi, oteli, y oszlobodili jeszu.

⁶² Verne Dusse kerschanzke! znate szami, kakovaszu szada Vremena; na vsze ztrani Vojzke, bijusze, szilum jemlu, i sta nepriatel ne odnesze, ono Vojzke koijebi nasz braniti morale, zateru, Dragoje na vsze ztrani, vsze kaije goder gde, polya ne donassaju, kakszu prede, goriczeszusze pogorssale, niti szrecha vech, kak prede szlusi, ter vendar o norozt chlovechanzka! veksa szada Gizdozt, vekse biva czifranye, negoje prede nigdar bilo. Aa! Tempore necessitatis animalia regia debent se coercere. Kon-

Kmetovi su pomagali. I dok se u drugim propovijedima Šimunić dođuše obara na zlo od »tolvaja« (razbojnika i kesedžija), on nije mogao svojim moćnim auktoritetom pobijati praznovjericu o »copranju« (o vješticama), koja je bila teško pozadinsko socijalno zlo što je stizavalo ne samo kmetice i stare žene u nesnosnom susjedskom životu nego i manje Milpacherove poslovne prijatelje, manje cehovske drugove kramare. Sudstvo operira torturom, a i Ritter-Vitezović na jednom mjestu spominje »hromu pravicu« u Hrvatskoj. Tadašnje hrvatsko sudstvo i niže vlasti na teritoriju nijesu u tom htjele zaostajati za ostalim evropskim revniteljima pravnoga poretka, vjerujući postojano i u vrađa i njegova djela posredstvom vještica i njihovih čarolija⁶³. A i javno mnijenje svjetine rado je bivalo na strani onih koji su gonili i sudili »copriji«, jer je takovo nastrojenje već odgo-varalo stupnju tadašnje kulture.

1685. je godina bila puna termičkih anomalija (bilo je velikog mraza

chema szada moj kerscheniczí, kada bichi Bosi jeszu nad nami, szadasze ztegnete, szadasze zkerchete, odhitete odvasz onu vrasju szlepariju. Davamsze ne reche: »Succidite Arborem«. (Dan. 4.) Zverhu kojega Cajenatus ima: »Quia omnium escam sibi rapuerat«. Ako vasz Gozpodin Bog ne gible nato, ako za nyega tuliko nemarate, ako nyegove kastige tak puschte prehagyati, budivam namiszli, da vnođa szumlenya imaju szuproti vam drugi narodi koj kriche na vasz: Quia omnium escam sibi rapuit, succidite Arborem. Kajtije vsze blago vu Horvatzku zemlyu raszlo, zato na nyu naj idu vszakojachi terhi, naj plachaju stibru, naj davaju ovo, naj ono, vem imaju toga dozta, vendasze czifraju kakti kakovi Pavi, ali Junones od kotereh pako govorim hochete znati? De fructibus eorum cognoscetis eos. Amen.

⁶³ Kakva je nesigurnost morala biti u trgovačkom svijetu toga razdoblja u rečenom smislu najjasnije osvjetljuje slučaj kramarice Cindekovice u Zagrebu, kada je (a to još u XVIII. stoljeću) potvaraju (od česti konkurenti) da je vještica: »ar Cindekovicica vsakojacko zlocesto vino na friškom more dražu (t. j. skuplju) cenu prodavati a svedok (na suđenju njenom kao vještica, kramar konkurent) i vnođa bolje (vino) lešum cenum ne more prodati... i k tomu jednoč kruha peč više tri tjedna prodavala je (jedna druga kramarica koja je vjerovala da ju je Cindekovicica »zacoprala«). Treći pak svjedok protiv kramarice-vještrice zna: »... kada (Cindekovicica) z svojum kramum van na sajem ide, da ju (t. j. kramu, robu) vu bisage zmeče i onak z bisagami čes kopaniu (t. j. vinski tijesak) skače, iz zroka toga da bole trži, kakoti na občinsko znanje na vsakom sejmu Cindekovicica svoju robu najbolje trži i prodaje, akoprem od drugeh takoveh kramarof robe nikaj bolje i vredneše nema... Ja znam — rekao joj je jedamput jedan ogorčeni konkurent — da ti vrađa vu ženu nosiš, i da vsigdar bole tržiš nego vsi mi drugi kramari. pusti ga med nas da končemari jednu vuru, da i mi drugi tržiš, ne samo ti...« (Isp. dr. I. Bojničić, Neizdane izprave o progonu vještica u Hrvatskoj. »Vjestnik kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva VI. Zagreb 1904. str. 230, 233 i 234). — Savremenici pak Milpacherovi Valvasor i Ritter-Vitezović (Die Ehre des Hertzogthums Crain, Laybach 1685 etc. vol. 4, p. 6) notiraju upravo za 1686. strašnu psihičku epidemiju te vrste u Hrvatskoj: »Im jungst-verstrichenem 1686. Jahr hat man sehr viel Hexen und Unholden um Agram herum verbrannt, und wurden die Bauren letzlich so sehr auf diese Teufels-Dienerinnen ergrimmet, dass, so bald nur eine auf die andre bekannte, sie selbige gleich so fast, ohn vorher gegangene, weder Geist- noch weltliche Verurtheilung nach dem Feuer zuführeten und verbrannten. Die Ursach aber, welche die Bauren zu solcher Raserey brachte, war der Misswachs des vorhergehenden 1685. Jahres, welches dies Unholden und Hexen ihrer selbsteignen Bekanntniss nach verursacht haben, und müssen alle die jenige Bauren, so bey solch unbesonnenem Verfahren sich vergriffen, jetzt in diesem May-Monat Poenitentz thun, und an gewissen Tagen etliche Stunden lang in den Kirchen auf den Knien liegend beten. Noch diese Stunde, da ich dieses schreibe, sitzt ein Müller gefangen, so vor einen gar grossen Hexen-Meister angegeben worden, aber bis anhers noch nichts gestehen wollen; man sagt, er hätte einen Teufel aufgehenckt, seye auch über den Eyern gesessen, um selbige aus zu brüten, und was der Anklagungen mehr sind.

o Ivanju i u rujnu),⁶⁴ javili se neki crvi koji su podgrizli žitarice i povrće, pa odatle je među seljacima zbog zle godine 1686. bila razumljiva rečena epidemija koja je našla oduška u spaljivanju vještica. Valvasor (*Die Ehre...* vol. 4., p. 606.) naročito je ocrtao tu godinu poznatu sa skupoće koju ni potonja lijepa zima nije dašto mogla nimalo ublažiti.⁶⁵ Odušak je bio u traženju uzročnika, a to su bile, dakako, coprije.⁶⁶ Ko drugi je svoj nevolji kumovao, nego zlradi calumniator, Beelzebub, vrag paklenski, zmaj, gdjekad u liku guštera s izbodenim očima!? Strašna je bila društvena nesigurnost pojedinaca. Iznenada je svak mogao biti obijeden, da je »coprao«, da je vidjen kako »s gjavolom tikve sadi« u njegovu spravišću. Stradavale su osobito žene. Časom su bile osumnjičene, da su kao copernice »coprale« (od njem. Zauberin, zaubern). Vidjane su (u bolesnoj mašti) takve vještice kako (nenaravno!) lete po zraku; razliježe se lijuk njihovih bičeva, a to su kače (zmije). Vrag sam ih je pečatio svojim sygillo diabolico, i pri potonjem mučenju na sudu prvo je tražen taj znak i pronalažen gdjekad i u formi madeža, kakve bradavice ili bilo kakvog tamnijeg mjesta na koži. Ta pravna nesigurnost bila je osobito užasna u ekonomskoj utakmici. Egregius & nobilis iudex postajao je vremenom specijalist za takve »kriminalne slučajeve«, postajao popularan, jer je vodio i spisak »sumnjivih lica«. To su bili zlobni coperniki, koji su voljeli na seljačku štetu praviti tuču te je širom rasipavati. Na veselje puka spaljivane su za javnu sigurnost opasne osobe iza kako su prolazile mučenja i (uvijek na pr. neuspjelu) probu da u vodu ne utonu (a bile bi dakako prave i nevine u pozitivnom slučaju). I vampiri i vukodlaci obilno su mučili svijet,

⁶⁴ Solcher vielfältiger Schaden erzeugte im nachrückenden 1686. Jahr eine gar spröde und hagre Tochter, die hiess Theuerung, und diese wiederum eine grosse Noth unter den Bauren, welche gewaltig schmal beissen und fassten mussten, bevorab an denen Orten, da in den vorigen beyden Jahren der Schauer hingetroffen und der Reiff den Handelswachs erstickt hatte. Also litten viel Leute grossen Hunger. Und dieser, als ein Meister aller Köche, der auch die schlechteste Speisen würztet und essbar macht, lehrte sie aus gemahlenen Weinträbern und sonst aus allerley Sachen, die sie nur bekommen kunnten, Brod machen, um den inwendig-bellenden Hund, den Magen, zu beschwichtigen.

⁶⁵ Pauperizacija je tada bila toliko sveopća i notorna da Vitezović u »Kronici« (ed. 1744. p. 215.) bilježi kao značajnu pojavu sub 1687. i ovu vijest: »Novi Mufti vchinil je vsze herte, y druge psze po Czarigradu potuchi; dersechi za greh, z-kruhom psze hraniti, koga ljudi sztradjuchi (nemajući) pogibaju«. Ali zato pred osam godina 1679. »Ovo letto vszako szadje, y szad raneisse je bil. Psenicze, y sita veliko obilye je bilo«. Međutim astrologijskom predrasudom zadojeni pisac odmah nastavlja i to će, valjada, biti nervus rerum bellicarum pro futuro: »V-Proszinczu Meszeczcu videlasze je na Nebu jedna sztrahovita zvezda repata, koja je szkoro czelih 6. meszeczov terpela«.

⁶⁶ »Linčovanje« copernica (vještica) bilo je toliko skandalozno, da je biskup Martin Borković 29. III. 1686. uoči varaždinske županijske skupštine pozvao grofa Emerika Erdoedyja, da nastoji uvesti redoviti sud za vještice (... commendo ill. d. v. justitiam administrandi medio suorum, signanter ob personas, que videntur suspectae de arte nefaria magica, ne omissis cursu juris ordine per indolatam plebem rusticam incaptiarentur, minus rogo comittantur comburendae, cum periculo interdum animarum sti. Salvatoris redemptarum, et quod abominandum etiam cooperantibus officialibus, uti audiuisssem, licet certo nesciam dominorum terrestrium contra articulos etiam in hoc passu a regno conditos). R. Lopašić, Prilozi za poviest protestanata u Hrvatskoj. »Starine« XXVI. u Zagrebu 1893. str. 193. — Uostalom, i u zakoniku sabora od 1609.—1635. articulus X. predvidja zakonske mjere protiv čarobnica, vještica i trovačica: »Praterea statuatur, ut Strigas, Sagas, et Veneficas, ubiuis in hoc Regno degentes et repertas, Incolae eorundem locorum libere captiuae, et ad Dominum eorundem Terrestrem deducere, qui easdem sub amissione patibularium pro demerito punire possint ac valeant«.



Nečastivi (Vrag, Sotona, gjavao) tjera hrpu puhova (slov. »puh«). Iz Valvasorova djela Die Ehre des Herzogthums Crain, 1689. I u XVII. stoljeća još je velik cvat demonomanije i obilne njezine literature (mnogo i ilustrovane). Upravo u Milpacherovo doba ustaje 1685. protiv ovakovog praznovjerja puritanac prof. Sinclair s djelom »Satan's invisible world displayed« (Nevidljivi svijet sotone predodčen...).

vrebali u sutonima, po osami, na putevima, grobljima, a napose na ras-kršćima. Nije bilo podesno noću putovati. Foringaši (furmani), solari, i trgovci znali su, zašto im se konji plaše i mnogo su doživljavali neobičnih, sablasnih zgoda uočivši kako gdje koji »kopači blaga« iskorišćuju svoj »donum inventionis«. Ali i na noćnim odmaralištima i pri izlaženju u mrak zapažani su kometi (repače), kako se valjaju nebesima, i dok su okorjeli (sumnjivi i učeni) svaki komentar nazivali blesavošću, bilo je i literata koji su astrološki nastrojeni strahovali. Čudesa, monstroznosti, zlamenja (omina) na nebeskom svodu kao i potresi⁶⁷ morala su već nešto značiti. Kiše i bujice javile se nekada krvave, što je neminovno pretskazivalo rat ili potvrđivalo njegovo produženje. Čulo se, da i silne žabe kreću poput vojski, vidjane su neke prikaze, očito duhova, pa neke grdobe bez glave, a i gjavao je uočen kako tjera puhove. Na konačištima, uz buktinje u zatečenoj noći rasli su strasi, dizale se vlasi i ježila koža od zla, koje je vrebalo. Kolale su priče o velikim crvima, bijelim muhama, znalo se, da kuća krili sad u ovoj, sad u onoj zemlji, da sjene nečišnjaka prše, i osluškivani su jauci vodenjaka. Po gdje i gdje šuljali su se i zlobni patuljci. Rađala se nedonoščad, zloslutne dugonje, gegave žgebonje; opominjalo se pradavne mudrosti: cave signatum! Sve su to od usta do usta prenosile vjerodostojne osobe, građanskog poštenja i priznata ugleda, kao što su majstori (meštari) i trgovci bili u prvom redu, a koji nijesu patili samo od tolvaja i drumskih kesedžija već i od halucinacija.

A upravo za naše strane sve to važi u ovo doba, i u okolini Imbrišimovićevoj kao i na njemačkom ilustrovanom letaku o Osijeku,⁶⁸ za doba

⁶⁷ 1686. Deveti dan Travnja Potresz blizu Zagreba, 4. puti ov dan, 12. dan pako Rosnyaka dva puti potresz je bil. (Vitezović, »Kronika« p. 214.)

⁶⁸ Wahre eigentliche Abbildung (Eines entsetzlichen Wunder-Zeichens zu Esseeck: So sich Sontags / den 10. 20. Julii / dieses 1687. Jahres / nach einem vorher gegangenen erschrocklichen Gewitter / bey wieder ausgeheiterter Luft / Abends / mit herreinzückender Nacht / am lichten Himmel / zu grausamen Entsetzen vieler Tausende / die es sahen / hat ereignet und zugetragen.

sa toliko vještickih parnica. Dok je 1683. Newton matematikom potvrdio prirodoslovne teze Kopernika, Keplera i Galilei-a, prosječni je svijet radije vjerovao u Zauberspiegel Židova. Nije bilo podesne društvene sredine da ispolji nešto kao što je Fontenellova »Histoire des oracles« (1687.). Tanak je, zatim, bio sloj društva, koje je pratio progres kulture i novih naprednih iznađenih izuma. Ko zna, da li je (i do koga) u Hrvatsku namah dospio 1686. publikovani zbornik »čudesnih obreta«, koje je pokupio Joachim Becher u »Närrische Weisheit und weise Narrheit«. Uporeko je svuda još jači bio strah od »oduhovljene prirode« (magia naturalis) iz koje je nemilice bujala i vukla se do u naredno stoljeće strahovita vjera u postojanje vještica. Tu je moralo biti užasne skepse prema Ein Hundert so Politische als physikalische, mechanische und merkantilische Concepta und Propositionen rečenoga Bechera. Još od vremena Lionarda da Vincija, pa preko Šibenčanina Fausta Vrančića (Machinae novae, Venetiis, 1595.) i različitih izdanja »Theatri machinarum« XVII. stoljeća teško su prodirale novotarije. Može se reći, da ih je onda napokon pronijela ponajprije nužda ratova, vojska, i konačno merkantilizam višeg državnog raisona, koji je neminovno morao činovničkim aparatom razbijati krute sklopove patrijarhalnosti i predrasuda. Tako je onda ginulo i praznovjerje, ili je bar uzimalo iz oficijelnog života, iz godine u godinu gubilo sankcije, i tako je nastajala na bazi stremljenja sve većeg materijalnoga napretka i era državnoga prosvjetaštva iz pukoga mamonizma. Koliko je moralo biti nevjerice prema samoj glasini (ili štivu), da može biti machina (stroj), koja na brdo pumpa vodu iz rijeke a uz pogon same rijeke, nadalje o umjetnim štrcaljkama, o velikim tačkama koje može gurati jedan namjesto tri čovjeka a da je isti tovar, o reformiranim mlinovima, o vodoskocima, o spravi koja brzo odalečuje i na visoko nosi iskopanu zemlju iz šanca, o brzom sastavljanju glomaznoga mosta, o pumpama za podvodno tle, o trojnom plugu, pa o brznoj vagi tako udešenoj da se sa samih 6 utega može vagati od 1 do 364 funte, itd. Što je Torricellijev barometar (1643.), kakova je Guericke-a mašina za elektriziranje (1663.) i Papinov parni cilindar (1690.) teško da je iko saznao od Milpoherovih sugrađana. Primitivci bi se i pribojavali takvih novotarija; skeptički su na sve klimali glavom i očekivali, da ne će biti dobra, s punim pravom, jer je udomljavanje svega toga išlo doista prvo s ratnom praksom, koja je i za jugoistok Evrope započela jednu epohu od preko stotine godina. Razumljivi su zato sve zaufaniji litanijski uzdasi. »Od rata, kuge i gladi, oslobodi nas Gospodine!«

Leopoldinski ratovi opet su Hrvate izvodili iz domaje i pomalo ponovo raširili dotad suživane horizonte prema »svijetu«, ali kod kuće je produživano na pr. starom vjerskom netrpeljivošću prema šizmatičima (Vlasima vulgarter zvanima), i hereticima⁶⁹ također, tako te su i Ugri na na zajedničkom saboru priznali zakonskim člankom 23. god. 1697. da u Slavoniji (koja ide još do Varaždina) niko ne može imati imanja, ko nije rimokatolik, a 1689. protjerani su »perfidi Judaei« iz Varaždina⁷⁰. Bezbrojni

⁶⁹ Isp. R. Lopašić, Prilozi za poviest protestanata u Hrvatskoj, »Starine« XXVI. U Zagrebu 1893. str. 162.

⁷⁰ No već sub 1670. napominje Vitezovićeva »Kronika (p. 197.) »Sidovi zegnani jeszu iz Czeszaroveh Ladany«. Na sajmovima a vjerovatno i kao vječiti putnici pokušarci mora da su Židovi konkurirali domaćim kramarima, i ako kriomice.

sabori XVII. stoljeća bavili su se zatim još jednim uljezima u Hrvatsku, a to su bili Cigani (Zingari), koje je sabor vjerovatno bez vidljivih posljedica samo teorijski uvijek proskribirao.

I za vrijeme Turaka bio je živ saobraćaj s Ugarskom iz Beča⁷¹, a i iz hrvatskih strana uopće u »Turcicum«.⁷² Osnovana je zatim, baš u leopoldinsko doba austrijska Orijentalna Kompanija. Taj promet je, dakako, osjetljivo jenjao u M. doba, jer su upravo ta dva decenija njegove trgovačke djelatnosti razdoblje protuturske ofenzive. Nego polovinom stoljeća još je toga prometa bilo, pred reokupacijom Slavonije. I tako je sabor 1660. mogao ratione mercium ex Turcia importandarum zaključiti: Ut pro exigenda Tricesima ordinaria et auctione, a talibus mercibus proveniente. Caproncae, vel in Dernie, locis Tricesimalibus, erigatur, ibidemque ab ab inducentibus legitima Tricesima exigatur; a rebus tamen, per captivos pro Lytro inferendis, tricesima exigi non debeat.

U Beču su napose strahovali od srpskih, cincarskih (aromunskih) i grčkih trgovaca, smatrajući ih permanentno turskim špijunima na osnovi dopisa residenata i diplomatskih agenata u Turskoj, osobito oko g. 1683. i dalje⁷³. U koliko su ovi kršćanski trgovci iz Turske već tada dodirivali napose Zagreb ne može se ništa reći, a najmanje, jesu li imali kakovu, ma i prolaznu nastambu na Kaptolu poput Talijana i Nijemaca. O toj partiji u domaćoj historiji nema do sada ni publikovanih izvora, niti je ovo pitanje istraživano, kao što za povijest XVIII. stoljeća jeste.

Bilo je kolaboracije u cehovskom duhu, snošljivosti i između trgovaca, a to se vidi n. pr. i u pismu »pagadura« Daniela Praunspgera iz Varaždina, kada M. (Lienhardt Millpachera!) upozorava na konjunkturu, da će biti prode tkanina i duhana. On upozorava na potrebu prostih tkanina (Iglauer i sl.) i duhana »gepaiczten und ungepaiczten tobäkh«... Der Herr thue ein prob mit mier... Dieweillen diesen winter, so woll in Possnia als auch in Posseger velt, etlich theitsche regimenten, überwintern werden, gedenke ich, dass die Marquetannter, so woll von ainer alß

⁷¹ Doduše, u prve godine iza turske okupacije ugarsko-hrvatskih zemalja bilo je kršćanskoj strani (politički razumljivo) zazorno trgovanje s Turskom, te je sabor slavonski 19. IV. 1528. zabranio izvoz živeža u Tursku, ali dopustio izvoz in partes Alemanicas. 1538. bilo je dopušteno šta više i ubiti takve izvoznike a robu im zaplijeniti. No vremena su se promijenila decenijama. Dok 1560. kralj Ferdinand I. (gravissimo edicto) zabranjuje Hrvatima izvažanje žita u prekomorske zemlje, hrvatski se sabor sad žestoko opirao, kad takova zabrana ne važi za Njemačku, pa niti za Ugarsku, koja trguje šta više i s Turcima. Sabor je zatražio još i uvoz žita iz Ugarske a izvoz »slavonskog« vina onamo. A odakle će Hrvati dobivati morsku so, ulje i sl.? — pitao je sabor, na što je sklopljen kompromis izjavom Ferdinandovih poslanika, da kralj doduše zabranjuje izvoz preko mora u Italiju, ali ne do mora (ad mare). U tom sofizmu već je međutim bio sazdan očit habsburški program da se hrvatska obala tako reći »izvlasti«. Prilike se nijesu poboljšale, te je sabor 1567. bio primoran da ponovo zatraži zamjenu žita za morsku so, jer kraljevsko hrvatsko nema fodinas salium (isp. saborske zapisnike tih godina). Sedamdesetih godina XVI. stoljeća kaže putopisac Gerlach, kako su na vašare u Raczkevi (južno Budima) dolazili i bečki trgovci a njihovi bi sinovi uopće tu i učili mađjarski jezik. Dr. P. Matković, Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vieka. »Rad« CXVI. U Zagrebu 1893., str. 19.

⁷² Istina, 1609. (22. III.) je hrvatski sabor zaključio: »Conclusum est etiam, ut Turcae ab ingressu regni hujus et commerciis sese abstineant...« Šišić, Hrvatski saborski spisi V. u Zagrebu, 1918., p. 14.

⁷³ Carl v. Peez, Alte serbische Handelsbeziehungen zu Wien. (»Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung« XXXVI. Innsbruck 1915. p. 498. etc.

anderer Seits, um unterschiedliche nothwendige Sachen, ein zu khauffen a costi khomben... (4. XII. 1688.) Dok se u srednjem vijeku trgovac nerijetko udruživao u poslovnu kompaniju snašajući zajednički dobitak i gubitak⁷⁴, u novom (individualističkom) vijeku s razvojem kapitalizma svega je toga manje bivalo; poslovne su veze tu, ali risico je kao i dobitak uperen na individualnu korist, a kompanije se ograničiše na karavanske zajednice poradi nesigurnosti na putevima, u čemu će ih sve boljom organizacijom činovničke države pomagati dalje i državna vlast.

U spomenutom Praunsperger-Milpoherovu ad hoc slučaju bili su prema tadašnjoj, a još i prema sredovječnoj terminologiji jedan prema drugomu »ketuš« (iliti pajdaš, drug, vu kakvom dohodku hasne, koristi), dok bi se sama radnja zvala ketuševina. Koliko sam, prema dopuštenoj pristupačnosti materijala, mogao biti informiran, to za Zagreb navodno nema podataka, koji bi predstavili detaljniju sliku trgovanja u Zagrebu XVII. stoljeća. Tako se (navodno) ništa ne zna ni za zagrebački trgovački ceh, no za Varaždin mi je poznato, da se 1683. napominje Mercatorum Czecha. Uostalom, u reorganizaciji cehova koju je činovnički habsburški monarhizam provodio u rečenom stoljeću valja uvažiti, da se je i u Beču zbila takva promjena istom 1662., kadno su bečkom trgovačkom cehu obnovljene povlastice, a u Požunu je obnova bila 1699. (iza 1598.)⁷⁵ Iz jedne listine g. 1574. razabira se doduše, da su i u Zagrebu toga vremena postojale »presude kaptolsko-zagrebačkih trgovaca«, znak da je bila neka cehovska organizacija, gremium, i za trgovce*, nego drugi podaci nažalost ne iziđoše na vidjelo.

Upravo, kada se M. (valjada smrću Blaža Snedeca ili emancipacijom, to se ne zna) prometnuo iz pomoćnika, agenta i komisijonara Šnedecova u samostalna trgovca i započeo posao, započelo je i opadanje turske vlasti u našim sjeverozapadnim krajevima. Neuspio pohod Kara Mustafin na Beč izazvao je Eugenov nalet na Beograd, stečen je slavonski teritorij, od carevaca — kako je već pomenuto — zvan Neoacquisiticum. Sad su u trgovačku sferu Zagreba ušla i nova mjesta sve do Beograda: Koprivnica više nije bila pogranična varoš, Gradiška i Požega (1687.) nalažahu se već u »unutrašnjosti«, 1689. reokupirana je Kostajnica, i M. je imao s tim mjestima namah dobrih poslovnih veza⁷⁶. Do tada su naime u užoj banskoj Hrvatskoj bila samo četiri kr. slobodna grada, i to: Zagreb, Varaždin, Križevac i Koprivnica, pa onda Senj podalje kao peti.

Čini se, da se je M. osamostalio možda negdje već 1683. ali biće najkasnije 1684. Kako je to sprovedeno i u koliko i koliko je dugo M. bio slobodan trgovac, prema raspoloživim podacima nije danas moguće

⁷⁴ Isp. Dr. G. Čremošnik, Naša trgovačka društva u srednjem veku. (»Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini« XXXVI. Sarajevo 1924. str. 69.)

⁷⁵ Forbát, Die Geschichte des Handels und des Pressburger Handelstandes im XVIII. Jahrhundert. Bratislava 1930. p. 9.

* Tkalčić, O staroj zagrebačkoj trgovini, »Rad« knj. 178. U Zagrebu 1909., str. 103.

⁷⁶ Vojnici Nijemci iz Koprivnice kao i iz Ivanić-grada s kojima je M. trgovao, bili su mu veliki dužnici. — 21. VII. 1693. fra Lucas Ibrissimi (Imbrišimović!) de Posega vicarius illustrissimi et excellentissimi dni. Eppi, Zagrabiensis šalje narudžbu. Generose dne Leonarde mea obsequia offero. Mora da je M. upoznao lično na Kaptolu. Tražio je »per latorem« a pisao demisse dominationi generosae. »Dignetur mittere septem rif de panno illo de quali Patres nuper acquiserunt«. Platiće o Štefanju honeste.

rekonstruirati. Masa hrvatskih kupaca zvala je M. još 1697. Šnedecom. Ali u oficini na Kaptolu naplatio je još 28. travnja 1683. Michael Filipović Tricesimae Berdouczensis Vicegerens Blažu Snedecu in Bonam rationem donec generalem Computum sa 15 rajnskih forinti. 1684. postoji međutim i Nicollo Struppi kao Herrn Blasio Schnediz Handels Bedienter. No iz Jaske 22. XII. 1689. adresira Janoš Hrvoj Milpacheru (komu ni prezime ne zna): † Generoso Dno Leonardo N. de functj Blasij Z n e d e c z Gerenti, Negotiatorij labacensi (tit.) dno Amico mihi observandissimo — Labacum. Cito-cito-cito. Razabira se, da je M. Snedecovu podružnicu u Zagrebu preuzeo, a centrala da je bila u Ljubljani. A napokon jedan od glavnih M. dobavljača robe bio je u Ljubljani Snedecov sin Johann Baptist⁷⁷ sve do potkraj M. života. Svakako u siječnju 1684. važio je Blasius Snedez kao principal a M. je tituliran kao Herren Blasijen Schnädiz Handlung Bedienter u Laybach-u (Ljubljani) i valjada je bio još Snedecov putujući namještenik, dok se nije posve smjestio u Zagrebu i kad već nije išao kao običan Laden-Diener po robu u Graz, Beč i u Veneciju.

Iz korespondencije Milpacherove izlazi napokon i to, da su ta materijalija u neku ruku za nas ono, što su u svoje doba za širu Evropu bile čuvene, a sada i u historiografske svrhe eksploatisane »Fugger-Zeitungen«⁷⁸. Doista se kaptolomskom ovom kramaru zagrebačka provincija obraćala molbom za vijesti. Evo n. pr. s kolikom izvjedljivošću (9. I. 1697.) Adam Petazy iz Stubice, prešavši hitno pitanje svojih 9 forinti i putovanje Ihre Excellenz des Herrn graff General Auersperg (s društvom) preko Zagreba u Beč, izričito pita Milpachera: »... daß wollt ich auch gerne wissen wie dem armen Baron Dellisimunovich zur geht dan ein teil leit ßagen die hier er wer in Arest ein teil andrer ßagen er wer kar (gar!) in eißen geschlagen daß ih schon niht klauwen (glauben!) kan. W e n d e r h e r s u n s t w a s g a n t z n e u e s h a t s o g e w m i r ß d e r h e r z u w ü s s e n . . . «⁷⁹ Možda je ipak M. dobivao i bečke Avisi Italiani ordinarii, e straordinarii t. j. Il corriere ordinario i Foglietto straordinario ili onda kakav »Mercurii Relation«, ili »Sonntagischer Postilion« ili »Dienstagische Fama« i kako se već zvale tadašnje njemačke novine. Svakako nijesu ni ilustrovani letaci mimoilazili ovoga Ritter-Vitezovičeva znanca i poslovnoga prijatelja

⁷⁷ Blasius von Schnediz vjenčao je 1. X. 1668. u Ljubljani Annu Katarinu von Dolnizher. Osim rečenog sina Blasius je imao i kćer Annu Rosaliju rođenu 18. XII. 1674. i koja se 21. IX. 1690. udala za Antona Dominikusa von Blanchard. Valjada su joj sestre bile Maria Anna 1695. udana za Johanna Siegfrieda von D. Giorgio i Maximiliana Theresia 1697. udana za Siegmunda von Wagner. Isp. podatke kod Schvizhoffena, Der Adel in den Matriken Krains.

⁷⁸ F u g g e r - Z e i t u n g e n. Ungedruckte Briefe an das Haus Fugger aus den Jahren 1568.—1605. Herausgegeben von Victor Klarwill. (Wien—Leipzig—München, Rikola Verlag 1923.)

⁷⁹ Adresa s titulom Monsigneur Monsigneur L. M. Od samog Delišimunovića (zapravo Jelačića, iz familije Jelačića) primio je M. iz Jamnice 8. XI. 1696. međutim još prije ovakvo pismo: Seruitor her Lenardt. Proszim VM: dabimi obznanili gdo Krainu plachal bude y ieli morebiti na VM: Gdin Pagadur osztauil, ali na koga drugoga Uraga, zach uoiniki szluziti nete prez plache, pokih dob da ure duih let plache zaslusene imaiu. Zato kako berse obznanitemi, dasze ki drugi urag na Kraini nepripeti a ia tomu krivacz nebudem. Sztim osztaiem
VM. Rad szlusiť

F. b. Dellisimunovich.

(Izvana:) Ov liszt dasze ima dati K. Lenartu N. na Kaptolomu sztoiechemu Ec. momu Priatelu vu Ruke.



Karikatura na turski uzmak iz Ugarske.
Iz Valvasorove zbirke, sada u Grafičkoj zbirci Kr. sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Tendimus in Ungariam
Ad Turcas, post tot suorum clades et
inutiles repulsas, cancrinis tergis insidentes
ac ita in Ungariam
pergentes

ALLUSIO

Hactenus Ungaricis laeti volitastis in oras;
Capti deliciis melle fluentis agri.
Quo sat praeterito frui sub tempore, Turcae
Ausi & in Austriacas serpere eratis opes.
Erratis! longisque retro jam passibus itis:
Visi Cancrorum terga equitare leves.
Quam male Apostolici lustrastis limina
Regni!
Quam male & Austriacos igne cremastis
agros!
Ut vos nec Coelum jam plus nec Terra vagari
Austriacis patitur Pannonicisque plagis,
Qui prius Ungaricae genti mala quoque
precati:
Nunc etiam terrae forte precamini idem;
Nos quod terra mala est in se: verum
quod & ipsa,
Rite bona, est Dominis facta maligna malis.
Tendite in Ungariam cancrorum terga
prementes
Ire ita fata iubent: nosque vovemus ita.
Sic facile incipitur Bellum, finitur et aegre:
Lubitur et justo sic mala causa Deo

Zu finden bey Lorentz Schaffen im Hungarischen Hauss im Jacober-Gässel.

Wir marchiren in Hungarn
Eine (auff die Türcken) nast so vielen ihrer-
seits empfangenen tödtlichen Wunden / den
Krebsgang reitende vnd also in Hungarn
machirende gerichtete

ALLUSION

Vormahlen eiltet ihr in Hungarn mit Hauffen /
Viel tausend Freud darinn / vnd Beuthe zu
erlauffen /
Mit diesem nicht vergnüget / eiltet ihr weiter hin /
Oestreich mit Feuer verzehret / holt auch ein
grossen Gewinn.
Befind doch euch betrogen! den Krebsgang ihr nun
rennt /
Auff deren Rucken ihr den Ruckweg schleunigst
nehmt.
So genusamb habet ihr viel Jahr diee Reich
verheeret!
So grausamb Oesterreich durch Feuersilamm
verzehret!
Dass euch der Himmel nicht inskünftig mehr will
leyden /
Diss edle Land vnd Leuth durch dessen Rach
muest meident
Alls Ubel ihr vorhin den Hungarn vergönnet /
Ein solchs nun dieser Erd vielleicht selbst
wünschen können /
Nicht dass dieselbe boes / noch übeln in sich haltet /
Nur weil ein übler Herr sie übel het verwaltet.
In Hungarn dann geht / auff solchen Pferden reitet /
Die die Verhängnuss euch / vnd ihr selbst habt
bereitet /
Leicht ist zu fangen an ein Krieg / offtt uebel geendet /
Von ungerechter Sach Gott gaentzlich sich abwendet.

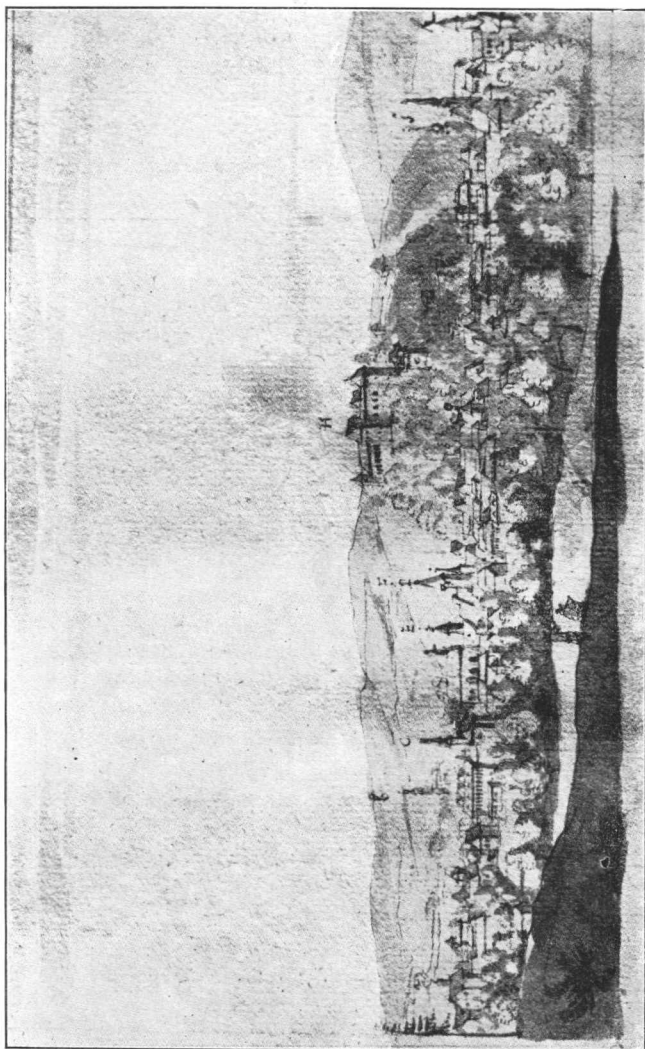
n. pr. o strašnom znamenju i čudu koje se ukazalo na nebu kod Osijeka u srpnju 1687. (Den Türken nicht allein, auch uns ist es gewiesen, Zur Drau und Warnungs Schau)⁸⁰. Ili n. pr. neke poput one karikature na turski uzmak iz Ugarske »Tendimus in Ungariam« (isp. otisak iz Valvasorove zbirke). Zatim ima i izravnih izvještaja s ratišta n. pr. Belgrad im Feldlag(er) d. 10 Aug. 1693. Michel Penisch: »... P. S. Berichte daß unsere Armee mit einer doppelten Schanze umfängen und effective in 50.000 Mann stark sich befündet, solte die feindliche Armee kommen, wird sie widerstand genug finden. Von der Stadt schiessen sie sehr stark mit stück(en) auff unsere Armee haben aber Gott lob biß hieher keinen Schaden gehabt. wir werden mit nechstem auff die Stadt zu approachieren anfangen...«

Pa uopće u Evropi bilo je tada mnogo izvjedljivosti za novinama, ponešto i prave žurnalistike, kojoj je utrla put organizacija poštanske službe novoga vijeka. Upravo 1695. izišla je u Hamburgu knjiga Konrada Stielera (pod pseudonimom »Spaten«): »Zeitungslust und Nutzen, oder derer so genannten Novellen oder Zeitungen weckende Ergetzlichkeit, Anmut, Notwendigkeit und Frommen«⁸¹. Ova je rasprava, istina, istupila protiv slobodne žurnalistike, željela ju je ponovo vidjeti u rukama poštara, ali korist informacijâ i njenom je autoru očita (državniku, svećeniku, universitetskom docentu, domaćinu, samom ženskinju, trgovcu, dvorjaninu, na putovanjima, posred ratovanja, jednom riječi svagdje). Otkad su Habsburgovci kreirali hrvatsku krajinu protiv Turaka bilo je u naravi stvari, da njihove vlasti budu a jour za sve novosti, pa je upravo iz Graca i Ljubljane za Beč morala biti uređena i kurirska i poštanska služba, kojom su se u prvom redu služili vojni krugovi, a zatim dakako i trgovački, koji su vršili ishranu i opremu vojske na krajini. Dašto, da su trgovci imali i svoje glasnike, skoroteče, pismonoše, te slali svoju poštu svakom prilikom, razumije se i posredstvom karavane, koja je sprovodila trgovačku robu ili se vraćala bez tovara (ili opet sa novom, eksportnom robom). Tim kanalom vjerovatno da su se također služili i razni novinarski reporteri već u XVI., a pogotovo u XVII. stoljeću.⁸²

⁸⁰ G. Buchner, Medien, Hexen und Geisterseher. München 1926., str. 59.

⁸¹ Dr. W. Bauer, Die öffentliche Meinung in der Weltgeschichte. Wildpark — Potsdam, 1930. p. 184.—185. — »Und scheint dieses Postwerk wol der wahre und eigentliche Anfang der Zeitung zu seyn, welche hernachmals in Druck gebracht und bey den Postheusern allein ausgegeben worden. bis die Geltbegier um sich gefressen und andere niederträchtige Personen gereizet, sich in dieses Handwerk zu mischen, allerhand Lügen zu samlen und der gleich gleubigen Welt darmit eine Nase zu drehen. Welches dann nicht recht ist und durch öffentliches scharfes Verbot abgewendet werden solte, damit nicht ein jeder Buchdrucker, Binder und verdorbener Schulmeister sich in der gleichen offenbare Reichs- und Staatsgeschäfte mischen und seine lose Wahre feil tragen möchte. Da hingegen die Postmeister dem Keyser und dem Reich mit Eyd und Pflicht verwant seyn und die Verantwortung haben, wann sie etwas Unwahres, Gefährliches und Verfängliches herausgeben, wovon jedoch die andere ihrer Meinung nach befreiet seyn und in Tag hinein schreiben und drucken, was ihnen öfters von Lotterbuben, Aufschneidern, Marcktschreyeren und Vielwissern, ja bösgesinntn Landwäschern vorgeschwazet und unter den Fuß gegeben wird«.

⁸² Ibidem p. 162. »Zeitung aus Ibanitsch (Ivančić) in der Windischen Gränitz vom 6. December in der Nacht um 11 Uhr«. — Šteta je što još nema historijskih studija o poštanskom prometu po Hrvatskoj u ranom novom vijeku. Očito je da su Graz i Ljubljana imale poštansku liniju koja je išla u karlovački generalat. No kako je bilo s Varaždinom i Zagrebom valjalo bi još istražiti. U ovo doba su se već i privatnici izdašno služili državnom poštom. Von Karlstadt (sc. Karlovac) kommt die



I. Valvasor, Ljubljana oko 1680. (iz Valvasorove zbirke prema prenia publikaciji »Glasnika Muzejskega Društva za Slovenijo« IX.)



Ygidius van der Heyden, Ljubljana u drugoj polovini XVII. stoljeća.
(Iz Valbasorove zbirke prema publikaciji »Glasnika Muzejskega Društva za Slovenijo«
IX.) Poštar.

Milpacher je doista funkcionirao također kao reporter svoje vrste («Zeitungs-Kramer» glasio je termin), jer iz Bologne ga raspituju n. pr. i za broj žiteljstva »di Schiavi« u Turskoj 1693., zatim m. o. 1694. ima iz Venecije spomena »della Vittoria«, a 12. V. 1694. notira se »dass Ihre Püschoffliche Gnaden daselbst gestorben sein«, iz Raina opet su potraživali slikara grbova itd., itd. Gospodski savremenici, u prvom redu Ritter-Vitezović a i viši kler, crpili su svoje znanje tada moderne historije nema sumnje iz najopsežnijeg i najaktualnijeg zbornika zvanog »Theatrum Europaeum«. Uvid u izvjesne njegove partije daje plastičnu sliku naziranja ondašnjeg svijeta, a udio poštanske žurnalistike namaknuo je najveći dio grade.

Za 1672. g. bilježi n. pr. »Theatrum Europaeum« (XI. 284) Mißgeburten in Croatien. In Croatien hat eine Bauerin ein Kind ohne Mund und Nasen / mit einem Auge auff der Stirn / und an der Brust als zwey fleischerne Trommeln hangende / zur Welt gebohren; welches aber alsbald gestorben. Skribenti su u pomenutom novinarskom godišnjaku slagali i izmišljotine i halucinacije koje su mogle prijati duhu tadašnjega čitaoca. Monstruozna i blesava fabula n. pr. o morskome patuljku u Holsteinu 1678. servirana je kao istinit događaj. Ukus za groteskne pojave kao da je kulminirao kud i kamo tada više nego i u »mračnom« srednjem vijeku, i njime je prožet cio Theatrum Europaeum još do u XVIII. stoljeće. No u XVII. stoljeću u tima su godišnjacima još čudesnije i jezovitije vijesti. Nižu se iz godine u godinu i hrane fantaziju čitalaca i publike, kao n. pr. o talijanskoj grofici koju je neka zlobna vještica (čisto nevjerovatno) vukla zrakom 37 milja daleko; o jednom zvonu koje je u Carigradu iznenada samo zazvonilo, pa zatim o jednom ronilačkom instrumentu kojim čovjek može pod vodu; o ribi u Engleskoj koja je imala ljudsku glavu; o čudnovatom seljaku koji je s vilinskim rašljama vidovito išao po tragu zločinaca te ih pronašao, itd., itd. Notiran je najužasniji kriminal širom svijeta (kurtizane, studenti, trgovci, kalfe, kanonici, vješci i čarobnjaci, grobari, tatovi, džepari, razbojnici, gusari, skitnice, kavaliri, falsifikatori, činovnici, časnici, plemići, ucjenjivači, dame, vještice, trovačice, svi su zastupani po nekim slučajem). Curiosa zauzimaju prvo mjesto, pa zatim elementarne nesreće, brodolomi, bune, ali diplomatsko-politički i ratni događaji dakako da su zapremili glavni prostor te je bilo i vijesti iz Turske preko Bosne i Dubrovnika, većinom očito trgovačkim posredstvom. Senzacije su glavni tenor svega toga novinarenja. Razumije se, da je žena i tada bila glavni subjekt. Pikantna je bila lektira o obretanju ženskinja u redovima vojske, ili opet misteriozno prerušavanje (preoblačenje) muškaraca u ženske haljine, ili kada neki galantni courtisan ima svoj »casus« što je »karesi-

Post alle Erchtag — kaže Valvasor — nach Laibach über (Möttling) Rudolfswert, Trefen und Weixelburg (vod Karlstadt bis Laibach im ganzen vier Posten). Pošta je tada već prometala i putnike a ne samo pisma, no prosječno je najčešći bio saobraćaj pojedinih postiljona na konju (isp. slike Ljubljane s likovima poštara). Oni su nosili crvene kapute »egalizovane« crno i bijelo, šešire s bijelo-crveno-crvenim perjanicama, a imali su i srebrene trube (rogove) sa bijelo-crveno-crnim gajtanima. Devedesetih godina XVII. stoljeća bilo je mnogo nereda u ljubljanskom poštanskom prometu, pisma su se gubila, te je iz Beča bilo prekora. Važno je uza sve ovo, da su tadašnji poštanski činovnici i u Ljubljani pored redovne plaće posebno zarađivali pišući staležima »Neue Zeitungen« (gdjekad su te novine i štampane), a iz »Turcicum« i sa ratišta nema sumnje da su im vijesti dobavljali i »trafikanti« (trgovci), koji su dolazili iz Zagreba. (Isp. P. von Radics, Die k. k. Post in Krain. Laibach 1896., p. 26.—36.).

rao« nekoj dami, ili kada se dvije dame pobiju u dvoboju kao da su muškarci. Jezovite su vijesti garnirane sažalnim komentarom n. pr. o nekim Poljacima koji su poradi gladi posred studeni proždimali jedni druge. Rječit je memento bilo, nadalje, slikanje događaja, kako je gjavao jednostavno sobom odveo neke kockare i kartaše, ali zli dusi spopadali su na licu mjesta i bogohulne psovače. Takova exempla po vijestima proizvodila su koristan strah u prepričavanju. Bilježene su i halucinacije masâ, ali bez komentara, jer bi nestalo čari neobičnosti i čudesa: tako je svoje vrste fata morgana mogla biti u Berlinu ne samo predmet vidnog već i slušnoga čula; čulo se i zveketanje oružja iz vizije. Za neobjašnjene zločine bili su Židovi more antiquo sumnjičeni, zatvarani i okivani, iza vjerovatna otkupa opet puštani da posluže, nema sumnje, i u narednoj prilici. Tipske osvade Židova ticale su se ritualnih umorstava djece. Nego u vijestima o sličnim strahotama nijesu kao aktualne izostajale ni prikaze duhova (koje su vpile za oslobođenjem bilo nekom ispoviješću), ni ematrikulirani studenti-zločinci, ni izvjesni sodomiti, grješnici, uhvaćeni uvijek u pravi čas. Svaki čas su u nekom dijelu svijeta vidjani na obzoru oblaci s mrtvačkim lubanjama i znamenja svetoga križa, zatim teški oklopnici, ali i oblaci puni vučjih (kurjačkih) glava. Pročulo se za neke sumnjive ljude; vjerovatno su bili čarobnjaci, koji su mogli gaziti kroz duboke vode kao da hodaju po kopnu, i samo bi se nešto skvasili no potonuli nijesu. A poradi mnogih nabrojenih i dalje navođenih strahota i utvara, koje su se tu i tamo prikazivale, ali najradije na raskršćima i zavojima puteva, mijenjane su i poštanske pruže, jer je zao glas strahom podilazio poštare i skoroteče (glasnike, tekliče).

Iz godine u godinu sabirao se po cio konvolut ovakvih mirakuloznih kuriosa: o hermafroditu koji uskoro da nije porodio; o dvjema izumljenim kožnatim vrećama baruta od kojih samo jedna može stradati od groma, a kad su umočene u vodu barut zadržava snagu; o češćem svetogrdnom robljenju crkava u kojem su sudjelovali Židovi; o najrazličnijim pigmejima s neobičnim običajima; o žderonji koji je i trulež u slast gutao a konsumirao i neoderane komade mačke, o čedomorkama koje su zašivane u vreću i bacane u rijeku, i o boju koji su vrapci i čvorci vodili u Philipsburgu; nadalje o velikom bezbožniku Kazimiru Liszynskom iz Varšave 1689. (Deus non est creator hominis, sed homo est creator Dei, quia Deum sibi finxit ex nihilo), Kazimir je bio, naravno, posječen iza torture, potom spaljen, i svi spisi s njime su zajedno požgani, a pepeo mu je napokon ispaljen iz jednoga topa, i to put tatarske zemlje. I naše su zemlje spominjane, razumljivo već zato, što su po njima jurili carevci-osloboditelji. Tako se sub junio 1690. iz Srbije registruje vijest, kako se pojavilo mnoštvo smrtonosnih otrovnih muha (očito danas zvana »golubačka mušica«), ne većih od buhâ, sa žutim i crnim nogama, a napadale su životinje svojim pogubnim ujedom. Servirane su i preočite izmišljotine (da je n. pr. na nekom hrastu rodilo grožđe). Bila je zadaća redaktorova da takovo čudovište (miraculum) racionalizira time što je donio prvu versiju, pogodnu ukusu publike, i zatim dodatak: jest, jest, rodilo je, ali na vinovoj lozi koja je oplela hrast, što lakovjerni dopisnik u hitnji nije bio zapazio. A uvijek i uvijek upliće se u zbitija žensko, i čim neobičnije, tim zanimljivije. U Holandiji se dogodila prava buna žena, htjele su prigrabiti vlast, bile su pograbile već i puške, ali prava vlast ih je suzbila: dala ih je

šibama isprašiti kroz ulice a mjesto pušaka morale su nositi u taj mah metle. Čitalac je mogao biti zadovoljan. Neizostavno je, dalje, notiranje brakolomstava i obostranih batinâ u braku. Ta je partija bila stalna rubrika. A i modu je hronista nemilice ismijavao u zakuljenoj formi. Eto n. pr. 1690., izvješćuje ljetopisac, počese se radati mnoga djeca navodno s izraslinama na čelu koje su bile, ah, upravo isto kao što i pomodni ures dama — »fontange«! Ali ne samo da je ta degeneracija pošla na djecu već se to sada javljalo i kod janjića i kod teladi; tako je sad sav podmladak ljudski i životinjski počeo da unakažen dolazi na svijet. Redaktor je na to nadovezao: Evo, zbog tih nakaradnih pojava počeli su mnogi propovjednici tumačiti monstrozne pojave kao vidljiv znak i opomenu Providnosti: čuvajte se, muškarcu, jer i žene noseći »fontange« uskoro se namjeravaju istrgnuti ispod vaše prevlasti, jer su započele nositi izazovni, simbolički ures, neke vrste polukrone. Drugi su opet tumačili, da bi grješnice tim čeonim nakitom rado skrile svoj pogled od pogleda pravičnoga suca, i sl. U Kopenhagenu je 1690. smaknut jedan korporal (podnarednik), što je sebe i sina krvlju svojom zapisao vragu na 14 godina. Vrag mu je za to vrijeme obećao služiti i, razumije se, naročito opskrbljivati novcem. Nego ipak, grješniku nije dala savjest mira te je zdvojno vikao i uzdisao. Nato mu je jezik izletio a bio je kao kamen tvrd. Drugovi mu pretraže džepove, i zbilja, nađu pismen ugovor s vragom. Predali su ga vlastima na kaznu u ovom protestantskom gradu, koje ga i pedepsaše. M. o. zabilježen je još jedan slučaj kako je vrag došao po nekog uglednog građanina »prema ugovoru« (weil dessen siebenjähriges Pactum zu Ende gewesen, leibhaftig (ihn sc. građanina!) geholet, dass die gantze Gasse, woselbst er gewohnet, erschroeklich davon erschüttert).

Ovim ispadima nečišnjaka uvijek su kao popratnice pridolazile se-ljačke nevolje od različne gamadi, skakavaca, puževa itd. I uvijek je mnoštvo nevinih također stradavalo, uvijek, kad bi se javila m. o. najrazličnija omina, portenta, morski monstrumi, nedonoščad i izrodi svake vrste. U Toulousi je tih godina otkrivena i jedna tajna sinagoga Židova na zaprepaštenje cijele pravovjerne javnosti. Vjerovatno su demoni imali i tu svoje prste. Ali sklonost ka racionalnim, praktičnim izumima ne miješa njihovo objavljivanje i sam izum s okultnim silama. N. pr. išla je versija o izumu jedne vrste platna koje ni uljem premazano ne može na vatri da izgori već u takvom slučaju, šta više, postaje i bijelje i ljepše. Nije, nadalje, bio sumnjiv, »instrument« konstruiran za odvlačenje dima iz kamina i kovačnica. No zbog Vječitog Žida koji je m. o. 1694. bio opažen u Engleskoj (a nekima je pričao i zgóde iz svog života) već je bilo uznemirenja kao i vjerovanja u vjerodostojnost iskaza izvjesne kuharice kojoj su sablasne neke spodobe, prikaze, u bijelo odjevene, ledenim rukama prelazile preko lica i dnevice s polica rušile bakrene pladnjeve i na prozor u komori hlače vješale. Nešto slična malo da nije doživjela i jedna dama na španjolskom dvoru 1692. godine, kad je prevrćući kraljičine oprave osjetila da se između tkanine i postave rukava nalazi nešto tvrdo. Bila je, naravno, »curieux«, rasporila je rukav i našla nekakve male olovnate pločice s crtežima koje nije razumjela. Kad tamo, organi inkvizicije, kojima je slučaj priopćen, utvrdili su da se radi naprosto o »činima« čarobnjačkim, pa je svima bilo jasno, zašto kraljica ne može radati djecu. Međutim na strogu krivičnu odgovornost pozvani krojač ispričavao se, da

se radi o preostalim olovnim fabričkim markama sa tkanina, a krojači bi ih metali u rukave da bi rukavi po diktatu mode bolje visjeli. Pa, kada se uvažavaju ovi navedeni slučajevi i horrendni necitirani kùpovi praznovjerja, svojina i najkulturnijih slojeva tadašnje Evrope, onda proizlazi jasno da ni Hrvatska nije mogla biti naprednija, te je valja smotriti samo u tadašnjem evropskom okviru. Rubrike koje su bile annalistu dodatak za diplomatsko-politički i ratni opis svake godine zvale su se: *Allerhand sonderbare traurige Geschichten so sich dieses Jahr hier und dar zuge-tragen, Eetliche grausame Sturmwinde, Unterschiedliche grobe und straff-bare Schand- und Laster-Thaten, so dieses Jahr über verübet und etwa auch bestrafft worden, zatim einige hohe Geburten, Hohe Vermählungen, Todesfälle von Stands-Personen.* Indija, Kina, Amerika, egzotične zemlje, također su bile predmetom interesa ovih annala, suštih preteča potonjeg novinstva. »*Theatrum Europaeum*« kao zbornik novinskog materijala izlazio je u Frankfurtu a. M. od g. 1627. do g. 1738. (a za razdoblje 1617.—1718., 21 svezak) kao najjeminentniji izvor tadašnje moderne historije za ondašnje naraštaje. U godinama permanentnog ratovanja tendencijom je izgled mira, ali se upliću zasjede, progoni & machinationes, *Krieg mit allen seinen annexis, antecedentibus & consequentibus.* Sve su to konsumirali »nach Geschichten Verlangen-tragende Leute, günstige nach Standes-Gebühr geehrte Leser«, među njima, nema sumnje, i neki Milpacherov mušterija. Pa, i ako se to lično baš i ne dade utvrditi, razumljivo je zato nastrojenje tadašnje društvene sredine u koju su strujala i zračila svakolika »curiosa« iz rečenoga i drugih sličnih zbornika i literature. I u tom vidokruglu odvijalo se primanje i reprodukcija vijesti. U njemu su razumljive i sve bliže i dalje kramarske manifestacije, riječju konkurentski život, uspjesi i krize, kao i sam milieu mušterija. Oni i ne osjećajući, postepeno, primanjem sve to modernije robe na osnovi sve to češćih izuma uz uspon industrializacije i prosvjetaštva pomalo gube i onu, bar najtežu i najpogubniju, praznovjeričku dispoziciju.

Milpacherove su preporuke i zagovor vrijedile i za praktične stvari i među kaptolskom gospodom u Zagrebu. U saobraćaju sa toliko svijeta i sredina on je kao muž »*difficilis conventionis*« mogao da savjetuje na osnovi svog iskustva, i njemu se nerijetko obraćahu i poslanici i poslodavci i kad se nije radilo o čisto trgovačkom, već više o prijateljskom posredovanju.⁸³ A zanimljivo je, da je bio u prilici istaknuti se i kao karijerski provodadžija jednom veoma opreznom kandidatu, koji je čekao priliku kadno će »sabljicu objesiti«.

⁸³ †

Zdravie ij vszako dobro selijim V. M. moij Goszpon Lenard.
 Proszim lepo V. M. zaradi onoga oltara koiega ieszu vuchinili Goszpada Kaptolom
 zaradi maliana dabi me V. M. preporuchili dabiga ia malal ia ga hochu dobro cheno
 zgotovit y napravit kak me nebude zram, ia pako V. M. hochu zafalen biti: ij szlussit
 vuchem budem mogel sztem ostaiem V. M.

P. S. V. M. morete opitati Goszpodina Katedralisza,
 kako zem nakravazkem nachinil ij na Jamniche

Die 20 Junij
 1694

sluga Joannes Vasonor
 iz Karloucha malar.

(Izvana:) Oúú Liszt imasze dati Kneszu Lenardu úú Zagrebu stoiechem na Kap-
 tolom úú nih miloszti ruke dasze da dosztoino. Zagrabiam.

Ima, zatim, i drugo pismo ovoga tenora:

Otprilike za jedan decenij spretnim trgovanjem a još više podijeljivanjem obilnog kredita plemstvu M. je baveći se nuz obično trgovanje još i novčarskim transakcijama zapremio vidan društveni položaj. I nadošlo je ono, što je moralo nadoći. Raspolagao je valjada i s prilično kapitala, a imao razgranate poslovne veze ne samo u hrvatskoj provinciji već i sa Ljubljanom, Grazom, Bečom, Venecijom i Rimom. U saborskoj sjednici 22. XII. 1691. (čl. 5.) iza prijašnjega *Supremus Dicae Exactora Daniela Pronspergera* (varaždinskog M. druga!) izabran je na njegovo mjesto Juraj Plemić, protonotar kraljevine, a pridodan mu je (adjunctus) strenuus *Leonardus Mylpoher, Mercator Venerabilis Capituli Ecclesiae Zagrabienensis*.⁸⁴ A nema sumnje, da je sve to blagohotno dao sprovesti i predsjedatelj saborski ban Nikola Erdoedy, sa suprugom svojom jedan od najrevnijih Milpacherovih kupaca.

Juraj Plemić i njegov Regni Croatiae Vice-Exactor poštuvani kramar knez Lenard Milpoher imali su baš u ono ratno vrijeme veoma nezahvalnu zadaću ubiranja daća, a potom (osobito M.) još nezahvalnije plaćanje vojske na krajini banskoj i dobavljanja njene opreme. Svejednako, stvar ipak nije mogla biti bez dobra računa. Ova »pagadurija« je M. otvorila pristup u sve krugove i krajeve i došlo je do bolje njegove lične invencije u trgovanju, a mogao je još povrh svega zaraditi i kao vojni dobavljač. Istina, u »štraci« iza vicepagandurove i kramarove smrti nadoše, da je među 191 dužnikom zabilježeno i *Regnum Croatiae penes obligatoriam*.

O poslovanju u tom nuz-zvanju ima među preostalim M. arhivalijama također nešto podataka.⁸⁵ Teško je bilo namicati novce, a vojsku je va-

†
Zdrauje y uszako dobro selim dragomu Gosz. Brattu y Priatelu od Gosz. Boga na unogo leth.

Jaszam unogo dusan dragomu Goszponu Brattu szlusiti, ali obechem sze y valuiem da doszmerti hochu bitti, ar unogo priel ieszem dobra y affectussa. Nistamanie iasze ne drugamo nego k VM uutechem, da szuoieu liubau y szuprot meni prijaznoszt ios nadalie hochete izkazati, y nadalie moiu szlusbu uu milloschu prijeti koie ali bude, ali ni popuncze zafalen hochu bitti VM. Nego proszim dabisze VM dosztoiali szprilikum gouoriti onoi persone, ar szam razumel od drusine da zdozbrum prilikum hoche uuchiniti. I kada VM budete zaradi toga gouorili, ne potrebno taki praepouedatime, nego otaycze gouorechi, da hoche bitti ona Persona zmanum uuszem contenta, niti nigdar sto zaprotiunoga, ako tho bude imalo odmene bude. Jednohmie gouorila (: unogoie ne treba pouedatti, da ia morem priliku imati szabliczu obeziti:). Akobi pitala gdoie, reklibije, da VM. szlusi, szlusilie y ios ueche szlusiti hoche, ako bude tho. Tako sto VM oprauite proszim dami... niti uuchinete dabi tamo dossal. Sztem VM. Goz. Bog zdrauo obdersi uu millosche szuoie douek Dragomu Gosz. Brattu Priatelu selim obilno szlusiti

Ternaue (?) die Junij 1689.

Petar Proskouich.

P. S. Ako dokoncza iztinszke rechi nebi dala neme treba praepouedati, nego akobi VM iz rechi nie szpoznauali, ali szama zame szpomenula.

P. S. † VM. moreteie gouoriti, koiasze budu uidela na nie gouorienie, hochete VM. uideti davam sze hoche praepouedati.

(Izvana:) † Plemenitomu y Poglavitomu, dragomu Goszponu Brattu, y Priatelu, Knezu Lenardu na Kaptolomu buduchemu dasze da.

⁸⁴ Prothocola regni... (u Kr. Državnom arhivu u Zagrebu) sub 1691., p. 3.

⁸⁵

†
Szlusbu moiu Gozponu Pagaduru preporucham.

Jaszam szimo uu Zagreb y szmoiem Gozponom Oczem dossal, ij ieszam doneszal szobum od usze Krayne Legistre, koie Legistre hochu szutra uú Jutro doneszt VM kakosziye prepiszati budu mogli, Lestor...

ljalo plaćati. Zato je i bilo Skerlecz Istuanu »stanovito kruto žal«, što M. n. pr. 1697. 1. veljače nije pripremio potreban novac, a došao je po njih iz Kostajnice i odredio za prijem plaće dva desetnika (»dobro vigte ako mene Junakj ne budu hoteli prez peneze iti u Kosztaniczu na zlusbu Orszasku ij Cezarszku V: M: budete krivij...«). Cjelokupno poslovanje između pagadura i vojske dakako da se zasnivalo na knjigovodstvu (kao V. M. legistroma (registra) budu potrebuuali...), Milpacherova dobra mušterija, Delišimunović iz Brloga (Werlogh), uvijek u nekom nemiru, posredstvom M. se propitkivao za gg. vojne komesare a i za Zahlmeistera, a napred je već citirano njegovo pismo od 8. XI. 1696. o izostajanju plaće (bilješka br. 79.).

U Ugarskoj i Hrvatskoj, kad ih preuzeše Habsburgovci, bila je još slabo razvijena kontribucija t. j. pura taxa, kontribucija plemića, no tursko je ratovanje normiralo sve to češći porez latinski zvan »dica« a hrvatski riz (od mađarske riječi »rész« što znači dio). Plaćao ga je kmet od svakoga ognjišta (isprva 1 — 2 — 3 forinte, ali u ove godine XVII. stoljeća i 38 guldinov), obično u dva jednaka obroka, dok je plemić nosio svoju glavu u rat. Kr. slobodni gradovi morali su davati žito (subsidium annuarium), dok su kmetovima preostali još i najrazličniji labores gratuiti, besplatan rad pri fortifikacijama, a bogme i besplatno podavanje hrane i krme, za različne prevoze, pa za opravak cesta i mostova nuz već redovne daće kraljevstvu, kao što je bila »dimnica« ili »ognjiščina« od dima ili od vrata (porta), kao što je zatim daća crkvi velika i mala desetina i nebrojene rafinirane daće gospoštiji.

Zadatak Milpacherov kao »dikatora« bio je vrlo delikatne prirode, no kako je izvođen nepoznato je. Svakako je hrvatskom kraljevstvu činio razmjernu uslugu kao i savremeni Hof-Jude Samuel Oppenheimer carevačkoj vojsci, dokazivajući da gđjekad Mars i Mercurius ipak mogu ići ispod ruke.

Tu se u tom poslu javlja češće i rečeni Kamenjan, dirigujući ljude koji su po banskoj Krajini skupljali »riz« (dica), ali i on urgira i isplatu zao stalih vojničkih plaća uz neobjašnjeni pridržaj »alli uszakomu szadersete

(proszim?) VM dabime szutra rano prichakali uú Staczunu, tulikaise proszim VM Dabi pripravili Lainszke rachune stoszmo o moie szuadbe od VM iemali, ar hochemo sza usze szkupa rachun szutra uuchiniti, szamo to proszim VM. da onoga uszega neposztauliate uú Gozpona Ocza rachun, naimre onu materiju na moiu haliu y one pantline na moij pasz, na tuliko proszim da VM name szapisete cheterdeszet Ranichkou lainszkoğa duga, sza koieh cheterdeszet Ranichki VM izrucham ono stobime uu gotouom islo uu plachu, uu koie plache ako sze nenaide gotoueh cheterdeszet Ranichki, što uise bude Doplatiti hochu, a kaisze uise cheterdeszeteh Ranichkou iznahodilo bude, Gozpon Otacz plachali budu, a pred Goz: Oczem VM. recheté daszte mene ure dali (... poderano!) gotouom uu plachu islo, ono tulikaise kaiszam ia szega... od VM. uszel, ia szam hochu na szkorom VM posteno platiti, ar ij tako oude budem uu Zagrebu petnaieszst dan ouoga majusa (svibnja!) na Vrachtuu, onda selim VM. Contentúúati sztem osztaiem Gozpona Pagadura szaueszan szluga

Zagrabiae 30 Aprilis 1692.

Jurai Kamenyan m. pria.

(Izvana:) † Plemenitomu Goz: Lenardu N: N: Heruaczkoğa Orszaga uszeh Kraijn gozponu Pagaduru, a momu uffanomu Goz: Prijateluu, uu nih milozti plemite Ruke.
Na Kaptolom

skudu penez».⁸⁶ Mora da »junaki« t. j. vojnici nijesu opskrbljivani kako treba, a nejasno je, šta je M. osim novca još dobavljao banskoj vojsci.⁸⁷ Svakako su »plundraši« (kako je njemačke vojnike nazivao Ferenc Krsto Frankapan) sada bili gospodari, a domaćima se pak činjaše počast (kako će kasnije Kačić formulirati) štono

Bojak biše, glave odsicaše
Pod kriocem bečkoga cesara.

Kad je M. postao Dicae co-exactor, bagadur, pagadur, njemu pridaju taj apostrof. Biva nije bio više samo »knez Lenard« nego otsad i »goszpon pagadur«.⁸⁸ Stara hrvatska definicija kaže: »P a g a d u r, pod tem quae-stor, exactor, rationarius, magister (mešter!) computoma. thesaurarius bellicus« ili kako jedna hrvatska adresa piše: »Heruaczkoga Orszaga Krayn Pagaduru« a 1692. jedna njemačka »Dem Voll Edl Gestrengen Herren Johann Leonhardt Müllbacher des Königreichs Croathen Generall-Einember vndt Khriegszallmeister . . . Agramb«.

Šteta je velika, što se u M. zaostavštini nije sačuvala veća količina materijala, koja bi osvjetljavala intimniji život negdašnje hrvatske vojske, no spisi su uglavnom jamačno bili u rukama protonotara i pravoga pagadura. 12. XI. 1695. piše Milpoheru Miklouš Plemić kao da se već pošvabio (negofe, goforiti i sl.) »... V M ne szamirite da nimam cim szapечатiti armije pri nofom (Novom?) pecat osztala...« »Szlugaszam dragoga goszpona brata« veli dalje »moj deszetnik Berlekofich Marko« traži plaću; služi na mjestu nekoga (vidjeće se u »legistru«). »Szetuh« (septuh? a možda i Segeltuch) je vojsci potreban, a »szitomahi junaki... budusze tersili szafalni biti«. Drugo jedno pismo kazuje, kolika je bila »dimnica«.⁸⁹

⁸⁶ Gozpon Pagadur szlobodno mogu dattj Mikule Popouchichu kay ima szaszluseno, a onie deszetnik, y ima usze chelo letto szaszluseno, Mihe Dobrinichu tulikaisse szlobodno daszte y on ima chelo letto szaszluseno, szamo to da onomu mihe dobrinichu szadersite dua Ranichka penez doklam ia doidem, y osztalem moğa serega (magj. vojska) Junakom szlobodno daszte plachu koy bude imal od moğa Gozpona Ocza czedulu, alli uszakomu szadersete skudu penez, doklam ia doidem alli doklam budem VM piszal, Datum Konschina die 4 Junij 1692

Georgius Kamenyan m. pria.

⁸⁷ O dobavljanju sukna iz Zagreba za Krajinu (1708.) isp. E. Laszowski, Prilozi za povijest hrvatske Krajine. (»Vjesnik kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva« VII., Zagreb 1905., str. 235.

⁸⁸

†
Szluga zauazan V Mtj moj Goszpon Pagadur
Proszim V Mtj dabimi poszlali cherlenoga chimazina trj reff uú plachu moju,
szambi rad doiti do V Mtj ij rachun chinilbi z V Mtju, alli moram odha iati
uú Krajinu — — — —

Gnae Dnis Vae

Seruus paratissimus
Franciscus Beriszlauich

Dat. Kys Mlakac die 16 Junij
1692

(Izvana:) Tha liszt dasze Ima dati Knezu Lenardu, Pagaduru orszach-
k o m u, uú poglauite Ruke dosztaino.

⁸⁹

†
Szlugaszem vm knez Leonard
Pokeh dob, daie tho na vm. osztauleno za vm. budete ouu contributiu priemali,
zatho vm. proszim, dabimi dali po oueh prilike naznanie, budeli izto na ieden Dim



Leopoldov kremnički talir za Ugarsku i Hrvatsku, g. 1692., tež. 28,05 gr.
 Leopoldov talir za Tirol, kovan 1695., tež. 28,25 gr.
 sada u numizmatičkoj zbirci Arheološko-historijskog odjela Hrvatskog Narodnog Muzeja
 u Zagrebu.

Osim toga, dragocjen je i Makarov list⁹⁰ pisan Nijemcu njemački, kako se i pristojalo carskom oficiru u Hrvatskoj. Inače je u banskoj vojsci bilo još dosta sredovječnih mađjarskih termina (šereg, harcuvati), ali i hrvatskih nazivlja kao desetnik, vojvoda; pa onda su tu još i harambaše i haramije. Iz Kostajnice piše Milpacheru Škerlec Istuan 28. I. 1697. kao »post scriptum«: Akobj kojij mojij Junak plache prozvil V M nedajte mu ie, ar szu liudi szada chudn j!

Nego ipak, i porad tih »čudnih ljudi« onoga doba Milpocheru je pagaduria bila samo sporedno, a kramarija glavno zanimanje, te su način poslovanja, specifikacija robe, mjere i utezi, novčarski rad kao i likvidacija same njegove tvrtke glavni predmet ove studije.

Guldinou 38. illi Raniskij 38, neznam budelisze koj na methalo, aline, ij dabimi vm. poszlali sellinszke contributie extract, ar ne mochi teriati, doklam nebusze znalo kuliko, pisalbij Gozponu Mestru, ali znam daszu u Varasdine, negh vm. proszim radij thogha Duguvania sztem osztalie vm.

Szlugha Zaueszan
 Matthias Diak

Sellin 28. febr.
 1695.

(Izvana:) † Generoso Domino Leonardo Millpoher Vice Exactorj Regni Croatiae etc. Domino & Amico mihi obseruandissimo.

Ovo je Matijaš djak na imanju bivšega bana Nikole grafa Erdoedy († 1693.).

⁹⁰ Monsieur

Hochgeherter H: Leonhard. Ich sehe selbst dass die gränitz officiere ihren Compagnien die Liste nicht recht eingereicht und eingeben haben, ahls bey Vns gebreilich ist, welches ich ahls geschwind nicht khan einrichten, in deme Ihre Exz: H: Graff Ban nicht lengst dise colapinische graniz mier wndt sondtern mein Commando gegeben haben, nichts desto weniger d. H: wollte ihren pro hic et nunc die ordinari besoldung ad Ihre gebreiliche Verbflegung erfolgen lassen, ahls nemblich Capitaneatu Berkisseu na Pokupzki, Degoi & Szrediski, quod listas will ich schon einrichten wndt dem H: Möller Baron v. Moller ybergeben, wie auch de pluribus mit ihme mich zu vnderreden, womit vehrbleibe des H: schuldigster di(ene)r

Agramb 21 Jan. 1697.

Baron Makar Obristar

(Izvana:) Monsieur Leonardo à presentan.

Vitezović, Kronika (ed. 1744. p. 214.) sub 1686. Makar Janus razbil je Funduk Bassu pri Orahovicze, z-velikem dobichtom: Bassa komaj vussel je.